

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ

УДК 811.161.3

**ІВАНОЎ**  
**Яўген Яўгенавіч**

**БЕЛАРУСКІ ФАЛЬКЛОРНЫ І ЛІТАРАТУРНЫ  
АФАРЫЗМ ЯК ЛІНГВІСТЫЧНЫ ФЕНОМЕН:  
СЕМАНТЫКА, СТРУКТУРА, ФУНКЦЫЯНАВАННЕ**

Аўтарэферат  
дысертацыі на атрыманне вучонай ступені  
доктара філалагічных навук  
па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова

Мінск, 2021

Работа выканана ва ўстанове адукацыі  
“Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова”

Афіцыйныя апаненты: **Лукашанец Аляксандр Аляксандравіч**,  
акадэмік НАН Беларусі,  
доктар філалагічных навук, прафесар,  
першы намеснік дырэктара ДНУ “Цэнтр  
даследаванняў беларускай культуры,  
мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі  
навук Беларусі”

**Ляшчынская Вольга Аляксееўна**,  
доктар філалагічных навук, прафесар,  
прафесар кафедры беларускай мовы  
УА “Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт  
імя Ф. Скарыны”

**Даніловіч Мікалай Аляксандравіч**,  
доктар філалагічных навук, прафесар

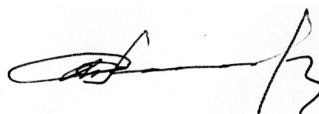
Апаніруючая арганізацыя: УА “Беларускі дзяржаўны педагагічны  
ўніверсітэт імя Максіма Танка”

Абарона адбудзецца 7 красавіка 2021 г. у 14:00 гадзін на пасяджэнні  
савета па абароне дысертацый Д 02.01.11 пры Беларускам дзяржаўным  
ўніверсітэце па адрасе: 220030, г. Мінск, вул. К. Маркса, 31, філалагічны  
факультэт, аўд. 62; тэлефон вучонага сакратара: (+375-17) 209-55-58.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Фундаментальнай бібліятэцы  
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтарэферат разасланы “04” сакавіка 2021 г.

Вучоны сакратар  
савета па абароне дысертацый



І. Э. Ратнікава

## УВОДЗІНЫ

Сярод разнастайных па семантыцы, структуры і функцыях маўленчых адзінак з сінтаксічнай будовай сказа існуюць такія, для якіх галоўнай адзнакай плана зместу з'яўляецца абагульненне прымет, уласцівасцей, якасцей аб'ектаў рэчаіснасці, а таксама сувязяў паміж як аб'ектамі, так і іх асобнымі прыметамі, уласцівасцямі, якасцямі. Маўленчыя адзінкі такога кшталту, як вядома, спараджаюцца па мадэлі т. зв. “абстрактнага сказа” (В.С. Ахманова), змяшчаюць усеагульныя і пазачасавыя сцвярджэнні і рэалізуюцца ў маўленні як свабодныя выказванні або як устойлівыя фразы.

У сучасным мовазнаўстве акрэсліўся падыход да аб'яднання названых адзінак ў адно мноства, кваліфікацыі іх як “афарыстычных” і проціпастаўлення іншым звышслоўным утварэнням як спецыфічнай разнавіднасці адзінак – “аўтарскія выслоўі” (А.Я. Міхневіч, Ю.В. Назаранка, А.Я. Леванюк), “моўныя афарызмы” (В.Р. Кастамараў, Я.М. Верашчагін), “фразеалагічныя афарызмы” (С.Г. Гаўрын), “выслоўі фразеалагічнага тыпу” (А.В. Каралькова) і г. д., што складаюць “афарыстыку” як самастойную групу “адзінак мовы / маўлення” (В.Р. Кастамараў, Я.М. Верашчагін) або як частку фразеалогіі “ў шырокім сэнсе” (С.Г. Гаўрын, Ф.М. Янкоўскі, Б.А. Плотнікаў, А.В. Каралькова і інш.).

Вывучэнне беларускага літаратурнага афарызма распачаў у свой час Ф.М. Янкоўскі. Даследавалася афарыстыка мовы твораў Якуба Коласа (А.Я. Міхневіч, Ю.В. Назаранка) і іншых пісьменнікаў (Н.В. Гаўрош, Н.М. Нямковіч і інш.), асаблівасці паэтычных афарызмаў (А.Я. Леванюк), афарыстыка літаратурных баек (А.К. Сычова), укладаліся слоўнікі і зборнікі афарызмаў (А.Я. Міхневіч, Н.В. Гаўрош, Н.М. Нямковіч, А.Я. Леванюк і інш.).

Беларускія фальклорныя афарызмы асобна не вывучаліся, хоць прыказкі ў цяперашні час апісваюцца лінгвістамі як “моўныя адзінкі” і вызначаюцца як “устойлівыя і ўзнаўляльныя афарыстычныя выказванні” (І.Я. Лепешаў).

Асноўная **праблема** вывучэння афарыстычных адзінак – гэта адсутнасць агульнапрынятага лінгвістычнага вызначэння іх паняцця, прымет і разнавіднасцей, іх аб'ёму і саставу, іх семантычных, структурных і функцыянальных уласцівасцей як спецыфічнага тыпу звышслоўных утварэнняў. Па гэтай прычыне ў кожным мовазнаўчым даследаванні афарызмаў вызначаецца (і вывучаецца), па сутнасці, новы аб'ект і яго новыя ўласцівасці, што дэтэрмінуе супярэчлівы характар і невялікую ступень рэпрэзентатыўнасці лінгвістычных апісанняў афарызма.

**Актуальнасць** даследавання заключаецца ў неабходнасці тэарэтычнага апісання афарызма як спецыфічнай фразовай адзінкі (на матэрыяле беларускай мовы на фоне іншых моў) для стварэння метадалагічнай асновы яго вывучэння ў

межах розных лінгвістычных дысцыплін. Распрацоўка лінгвістычнай тэорыі афарызма з’яўляецца актуальнай і для прыкладной лінгвістыкі, найперш, для вылучэння тэорыі і практыкі слоўнікавага апісання афарызмаў у асобны раздзел лексікаграфіі (афарызмаграфію, або афараграфію), для лінгвадыдактыкі, паколькі веданне ўзнаўляльных афарыстычных адзінак і правільнае ўжыванне іх у маўленні лічыцца кампанентам высокага ўзроўню практычнага валодання мовай як роднай ці як замежнай. Вывучэнне афарыстычных адзінак з’яўляецца актуальным і ў міждысцыплінарным аспекце, паколькі лінгвістычная тэорыя афарызма можа выкарыстоўвацца ў якасці метадалагічнай асновы яго даследавання як аб’екта тэорыі тэксту, рыторыкі, тэорыі і гісторыі літаратуры, а таксама іншых адгалінаванняў філалогіі.

## **АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ**

### **Сувязь работы з навуковымі праграмамі (праектамі), тэмамі**

Дысертацыя звязана з 10 навуковымі тэмамі: 1) “Навукова-метадычнае забеспячэнне выкладання тэорыі мовы ў вышэйшай школе Рэспублікі Беларусь” (2016–2020, тэма НДР кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі МДУ імя А.А. Куляшова, кіраўнік – Я.Я. Іваноў); 2) “Руска-беларускі слоўнік прыказак і прымавак” (1998–1999, БРФФД, грант № Г97М-109, кіраўнік – Я.Я. Іваноў); 3) “Contrastive Description of Aphoristic Paremiology in Belarussian and Russian Languages” (2000–2002, RSS/OSSF, Prague, Czech Republic, Individual Grant No.:148-2000 for E.E. Ivanov); 4) “Сопоставительное описание фразеологических систем белорусского, русского и современных славянских и германских языков” (2006, Праграма інавацыйных праектаў Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, кіраўнік – Я.Я. Іваноў); 5) “Мова беларускай мастацкай літаратуры” (2006–2010, ДПФД “Беларуская мова і літаратура”, ДР № 20065194); 6) “Bible and Christianity in phraseology” (2010–2013, Catholic University in Ružomberok, Slovakia, № 443.20102828/4); 7) “Активные языковые процессы в сфере стилей, текстов, жанров в условиях межкультурного диалога и электронной коммуникации” (2011–2015, ДПНД “Гісторыя, культура, грамадства, дзяржава”, ДР № 20112525); 8) “Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы (у еўрапейскім моўным кантэксце)” (2016–2020, ДПНД “Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства”, ДР № 20161332, кіраўнік – Я.Я. Іваноў); 9) “Інтракультурныя і інтэркультурныя навацыі на лексіка-фразеалагічным узроўні ў камунікатыўнай прасторы Беларусі” (2016–2020, ДПНД “Эканоміка і гуманітарнае развіццё беларускага грамадства”, ДР № 20160357); 10) “Воздействие языкового наследия Библии на фразеологические подсистемы русского и белорусского языков (историко-

этимологический, структурный, функциональный, сопоставительный аспекты)” (2018–2020, БРФФД–РФФД, грант № Г18Р-301, ДР № 20181320, кіраўнік – Я.Я. Іваноў).

### **Мэта і задачы даследавання**

Мэта даследавання – устанавіць семантычныя, структурныя, функцыянальныя ўласцівасці фальклорнага і літаратурнага афарызма як фразавай адзінкі спецыфічнага тыпу (афарыстычнай) у беларускай мове.

Для дасягнення мэты даследавання былі вырашаны наступныя задачы:

1) вызначыць моўныя прыметы і акрэсліць лінгвістычнае паняцце афарыстычных адзінак, устанавіць агульныя і спецыфічныя рысы фальклорнага і літаратурнага афарызма;

2) акрэсліць узаемаадносіны афарызма са звышслоўнымі маўленчымі і моўнымі адзінкамі, вызначыць семантычныя, структурныя, функцыянальныя разнавіднасці (класы і тыпы) афарыстычных адзінак;

3) устанавіць характар функцыянавання афарыстычных адзінак, вызначыць структуру моўнага фонду афарыстычных адзінак;

4) устанавіць мінімальны аб’ём фальклорных афарызмаў, якія ўжываюцца ў беларускай мове (у дыяхранічным і ў сінхранічным планах);

5) вызначыць семантычныя ўласцівасці, асаблівасці граматычнай формы і спалучальнасці афарыстычных адзінак;

6) устанавіць структурныя ўласцівасці ў маўленні, асаблівасці ўтварэння і функцыі афарыстычных адзінак.

Фактычны матэрыял даследавання складаюць афарыстычныя адзінкі, якія былі атрыманы шляхам уласнай выбаркі аўтарам дысертацыі з літаратурных тэкстаў, лексікаграфічных крыніц, жывога маўлення. Крыніцамі фальклорных афарызмаў паслужылі даведнікі М. Федароўскага (1935), М.Я. Грынבלата (1976), І.Р. Шкраба, Р.В. Шкрабы (1987), Ф.М. Янкоўскага (1992), М.Ю. Котавай (2000), А.С. Аксамітава (2002), І.Я. Лепешава, М.А. Якалцэвіч (2011), дзе адлюстравана больш за 38500 адзінак. Крыніцамі літаратурных афарызмаў абраны даведнікі Ф.М. Янкоўскага (1961), А.Я. Міхневіча (2002), Н.В. Гаўрош, Н.М. Нямковіч (2012), А.Я. Леванюк (2010) і (2018), дзе змешчана каля 5900 адзінак. Крыніцай фактычнага матэрыялу паслужыла таксама ўласная калекцыя фальклорных і літаратурных афарызмаў і выпадкаў іх ужывання (адпаведна, 5100 і 2200), адлюстраваная ў падрыхтаваных аўтарам даведчаных і вучэбных выданнях [49; 103; 109; 112; 113; 115; 116; 117; 118; 119; 120; 121; 122]. Фактычны матэрыял вылучаўся на падставе “простай выпадковай выбаркі” (калі любая адзінка з акрэсленых крыніц мае аднолькавую магчымасць быць выкарыстанай у даследаванні, што паводле матэматычнай тэорыі імавернасцей дае высокую ступень рэпрэзентатывнасці фактычнага матэрыялу) – усяго 6000 афарызмаў (у тым ліку 4000 фальклорных, 2000 літаратурных). Пры вызначэнні аб’ёму ўзнаўляльных афарызмаў выкары-

стоўвалася мэтавая выбарка, а таксама прадуктыўнасць ужывання (не менш за тры фіксацыі ў літаратурных тэкстах). Быў вызначаны склад афарыстычных адзінак у беларускай літаратурнай мове (каля 3000, з якіх 2100 прыказак і 900 літаратурных цытат). Пры вызначэнні мінімальнага аб'ёму ўзнаўляльных афарызмаў выкарыстоўвалася мэтавая выбарка. Асноўны фонд фальклорных афарызмаў (534 прыказкі) вызначаўся на матэрыяле больш за 28000 адзінак, зафіксаваных у даведніках І.Я. Лепешава, М.А. Якалцэвіч (2011), І.Р. Шкраба, Р.В. Шкрабы (1987), М.Я. Грынבלата (1976), М. Федароўскага (1935), І.І. Насовіча (1874), С. Рысінскага (1618). Моўны мінімум фальклорных афарызмаў (392 прыказкі) вызначаўся (на першым этапе эксперыменту) на матэрыяле 1000 прыказак, мэтава выбраных з даведнікаў І.Я. Лепешава, М.А. Якалцэвіч (1996), І.Р. Шкраба, Р.В. Шкрабы (1987). Палажэнні даследавання дадаткова верыфікаваліся на фоне іншых моў – рускай, польскай, англійскай (больш за 6000 афарыстычных адзінак, што адлюстраваны ў падрыхтаваных аўтарам даведчаных і вучэбных выданнях [2; 108; 111; 112; 113; 114; 116; 117; 118; 119; 120; 121; 122]).

Аб'ект даследавання – беларускі фальклорны і літаратурны афарызм (прыказкі і літаратурныя выслоўі як устойлівыя фразы і фразавыя тэксты) у яго лінгвістычным разуменні як фразовай адзінкі спецыфічнага тыпу.

Прадмет даследавання – семантычныя, структурныя, функцыянальныя ўласцівасці фальклорнага і літаратурнага афарызма ў беларускай мове (на фоне іншых моў) у яго апісанні і тлумачэнні ў межах асобнай галіны навуковых ведаў (лінгвістычнай тэорыі афарызма).

Метадалогія распрацоўкі лінгвістычнай тэорыі афарызма грунтуецца на паслядоўным выкарыстанні метадаў эмпірычнага пазнання (лінгвістычнага назірання, інтраспекцыі, эмпірычнага апісання, эксперыменту) і тэарэтычнага пазнання (дэдукцыі і індукцыі, сінтэзу і аналізу, абстрагавання і абагульнення, аналогіі і мадэлявання, сістэматызацыі і класіфікацыі) аб'екта і прадмета даследавання як у сінхранічнай праекцыі, так і ў дыяхранічнай перспектыве на матэрыяле беларускай мовы (на фоне іншых моў). Для вызначэння мінімальнага аб'ёму масава ўзнаўляльных афарызмаў выкарыстаны мадэрнізаваны метады “парэміялагічнага эксперыменту” (усталяванне моўнага мінімуму фальклорных афарызмаў), а таксама распрацавана метадыка выяўлення асноўнага фонду фальклорных афарызмаў у мове. Для квантытатыўнай характарыстыкі аб'екта і прадмета даследавання выкарыстоўваўся колькасны метады.

### **Навуковая навізна**

Навуковая навізна вынікаў дысертацыйнага даследавання заключаецца ў распрацоўцы на матэрыяле беларускай мовы тэорыі афарыстычных адзінак, якія проціпастаўляюцца, з аднаго боку, фразеалагізмам, а з другога боку, свабодным выказванням і ўстойлівым фразам паводле вызначанага комплексу ўласна моўных прымет. Упершыню вызначаны асноўныя класы і тыпы афарызмаў,

устаноўлены асаблівасці ўзнаўляльных афарыстычных адзінак, семантычная спецыфіка афарызма, структура ў маўленні, парадыматычныя формы і функцыянальны ізамарфізм узуальных і аказіянальных афарыстычных адзінак, спосабы ўтварэння і функцыі афарызмаў, вызначана паняцце і дыферэнцаваны адзінкі афарыстычнага фонду беларускай мовы.

Інавацыйны характар маюць распрацаваныя ў дысертацыі метадыкі вызначэння моўнага мінімуму і асноўнага фонду фальклорных афарызмаў (на матэрыяле прыказак). Упершыню ўстаноўлены колькасны аб'ём і вызначаны састаў адзінак асноўнага прыказкавага фонду беларускай мовы, акрэслены суадносіны паміж колькаснымі і якаснымі характарыстыкамі асноўнага фонду прыказак і прыказкавага мінімуму беларускай мовы.

У дысертацыі даследаваны моўны матэрыял, які не вывучаўся раней ні ў беларускім, ні ў замежным мовазнаўстве, – фонд масава ўзнаўляльных літаратурных афарызмаў у беларускай мове, асноўны прыказкавы фонд беларускай мовы. Названы моўны матэрыял упершыню ўведзены ў навуковы ўжытак і адлюстраваны ў падрыхтаваных аўтарам дысертацыі слоўніках і вучэбных дапаможніках.

### **Палажэнні, якія выносяцца на абарону**

**1.** Афарыстычныя адзінкі (афарызмы) ва ўласна лінгвістычным разуменні – гэта аднафразавыя, абагульненыя па змесце, дыскурсіўна самастойныя, пераважна звышслоўныя, ідыяматычныя адзінкі, якім могуць быць уласцівы ўзнаўляльнасць, устойлівасць, выразнасць формы, ужыванне як асобнага тэксту. Афарызмы з'яўляюцца самастойнай групай (тыпам) фразавых адзінак, якія маюць асобныя агульныя ўласцівасці з іншымі звышслоўнымі адзінкамі і фразавымі тэкстамі, але істотна адрозніваюцца ад іх паводле сукупнасці трох аблігаторных прымет (аднафразавасці, абагульненасці зместу, дыскурсіўнай самастойнасці), якія разам складаюць уласна лінгвістычны кампанент паняцця афарыстычнасці.

Афарызмы размяжоўваюцца на дзве вялікія, проціпастаўленыя, але не ізаляваныя адна ад другой групы – фальклорныя і літаратурныя. Адрозненні паміж імі абумоўлены як структурнымі і зместавымі асаблівасцямі малых жанраў фальклору і літаратуры (прыказак і літаратурных выслоўяў), так і стылістычнымі рысамі народна-гутарковай і літаратурнай мовы, неадпаведнасцю моўных сродкаў вуснага і пісьмовага маўлення. Адрозненні мовы фальклору і літаратурнай мовы імкнуча да нейтралізацыі ў афарызмах. Літаратурныя афарызмы функцыянуюць як фальклорныя (прыказкі літаратурнага паходжання), а фальклорныя ўжываюцца як літаратурныя (аўтарскія перафразаванні прыказак). Многія літаратурныя афарызмы ўтвараюцца ад фальклорных, ствараюцца па іх мадэлях або паводле іх якасных характарыстык. Сучасныя фальклорныя афарызмы набываюць рысы літаратурных (народна-літаратурная афарыстыка).

Упершыню ў беларускім мовазнаўстве вызначаны і абгрунтаваны ўласна моўныя прыметы афарызма, на падставе якіх акрэслены ўласна лінгвістычныя межы якасці афарыстычнасці, вызначана паняцце афарызма як фразавай адзінкі спецыфічнага тыпу, устаноўлены агульныя і спецыфічныя рысы фальклорных і літаратурных афарызмаў.

2. Афарызмы могуць свабодна спараджацца ў маўленні (як мастацкія і публіцыстычныя выслоўі, фармулёўкі эмпірычнага ці навуковага зместу і інш.) або ўзнаўляцца ў маўленні ў гатовай форме (як прыказкі, літаратурныя цытаты, шырока вядомыя юрыдычныя і грамадска-палітычныя формулы). У адносінах да ўсіх фразавых тэкстаў і ўстойлівых фраз паняцце афарыстычнасці з'яўляецца класіфікацыйным (у плане іх размежавання на афарызмы і не афарызмы). Узнаўляльныя афарызмы адрозніваюцца ад фразеалагізмаў па семантычных, структурных і функцыянальных прыметах, афарыстычныя і фразеалагічныя адзінкі дыферэнцуюцца на неаднолькавыя класы і тыпы, здольны ўступаць паміж сабой ва ўзаемныя дэрывацыйныя адносіны. Масва ўзнаўляльныя афарыстычныя адзінкі не з'яўляюцца часткай фразеалагічнага фонду мовы, утвараюць асобнае мноства на падставе ўласных якасных характарыстык.

Мноства афарыстычных адзінак дыферэнцуецца на агульныя класы, якія знаходзяцца паміж сабой у адносінах апазіцыі, іерархіі і функцыянальнай дынамікі і ў сукупнасці рэпрэзентуюць афарыстычны матэрыял беларускай мовы: прэцэдэнтныя (→ індывідуальна-маўленчыя vs. агульнамоўныя → крылатыя афарызмы vs. афарызмы-парэміі → ідыёмы vs. не ідыёмы) vs. непрэцэдэнтныя (→ рэкурэнтныя vs. нерэкурэнтныя → рэплікі vs. тэксты → літаратурныя vs. масавай камунікацыі). Фальклорныя і літаратурныя афарызмы ўтвараюць інтэграцыйныя класы. Класы афарызмаў з'яўляюцца незамкнёнымі мноствамі, у дыяхраніі афарызмы могуць страчваць прыметы аднаго класа і набываць уласцівасці іншага класа. Пад уплывам экстралінгвістычных фактараў могуць узнікаць адносіны аманіміі паміж адзінкамі розных класаў, калі адзін і той жа афарызм можа ўзнаўляцца ў маўленні адначасова і як крылаты (цытата з літаратурнага тэксту), і як фальклорны (прыказка) у залежнасці ад наяўнасці / адсутнасці ў носбітаў мовы фонавых асацыяцый з аўтарскай крыніцай яго паходжання).

Афарызмы як розных класаў, так і аднаго класа аб'ядноўваюцца ў групы (тыпы) паводле структурных, граматычных, семантычных, функцыянальных, стылістычных уласцівасцей. Вылучаюцца агульныя і прыватныя, нацыянальныя і іншамоўныя тыпы афарызмаў. Да агульных тыпаў адносяцца адзінкі любых класаў, а да прыватных тыпаў – пэўнага класа, калі тып з'яўляецца падкласам. Нацыянальныя тыпы літаратурных афарызмаў – *зномы* (А. Разанаў), *вершасказы* (Р. Барадулін), іншамоўныя тыпы ў беларускай мове – *грэгерыі*, *мэрфізмы* і г. д.

Упершыню вызначаны суадносіны афарызмаў і іншых малых літаратурных і фальклорных форм, моўныя адрозненні афарыстычных і фразеалагічных



адзінак, устаноўлены асноўныя класы і тыпы афарыстычных адзінак у беларускай мове, акрэслены іх адносіны і дынамічны характар.

3. Афарыстычныя адзінкі ствараюцца, (разова ці рэгулярна) цытуюцца або ўзнаўляюцца ў маўленні. Рэгулярнае ўзнаўленне і цытаванне афарызмаў мае агульнамоўны, дыферэнцавана-моўны, дыферэнцавана-маўленчы, індывидуальна-маўленчы характар. Праціпастаўленне “стварэнне vs. узнаўленне (цытаванне)” афарызмаў у маўленні суадносіцца з апазіцыяй “аказіянальнае vs. узуальнае”, на падставе чаго размяжоўваюцца аказіянальныя афарыстычныя адзінкі (што ствараюцца і здольны разова ўзнаўляцца ў маўленні) і ўзуальныя (што рэгулярна цытуюцца або масава ўзнаўляюцца). Агульнамоўныя і дыферэнцавана-моўныя афарызмы выкарыстоўваюцца ў маўленні для адлюстравання тых фрагментаў рэчаіснасці, якія немагчыма прама і непасрэдна абазначыць ніякімі іншымі моўнымі адзінкамі, уступаюць паміж сабой у парадыгматычныя і сінтагматычныя сувязі (з’яўляюцца ізаморфнымі ў гэтым плане лексічным і фразеалагічным адзінкам), дыферэнцуюцца паводле адрозненняў у структуры, у характары суадносін планаў зместу і выяўлення, у асаблівасцях ужывання ў маўленні і інш. Агульнамоўныя і дыферэнцавана-моўныя афарызмы вылучаюцца ў асобны тып адзінак, сукупнасць якіх утварае афарыстычны фонд мовы (накшталт фонду фразеалагічных адзінак).

Адзінкі афарыстычнага фонду мовы разам са словамі і фразеалагізмамі паводле зместу непасрэдна суадносяцца з рэчаіснасцю і ў сувязі з яе ўспрыняццем, структурызацыяй і канцэптуалізацыяй утвараюць у масавай свядомасці нацыянальна-моўную карціну свету: *чарка / чарка і скварка / Бо ўжо так звычай вымагае, Хто чарку п’е, той налівае (Я. Колас)* і г. д. Часткай моўнай карціны свету з’яўляецца афарыстычная карціна свету – комплекс ведаў аб універсальных заканамернасцях і тыповых сітуацыях рэчаіснасці.

Афарыстычны фонд мовы з’яўляецца неаднароднай сукупнасцю адзінак, якія падзяляюцца на групы у залежнасці ад экстралінгвістычных і ўнутрымоўных фактараў (паходжання, сферы ўжывання, стылістычнай афарбоўкі і інш.). Адзінкі афарыстычнага фонду дыферэнцуюцца паводле прадуктыўнасці функцыянавання на актыўныя (шырока вядомыя і ўжывальныя часцей за іншыя) і пасіўныя (шырока вядомыя, але рэдка ўжывальныя – устарэлыя, стылістычна абмежаваныя і інш.). У афарыстычным фондзе сучаснай беларускай літаратурнай мовы пераважаюць фальклорныя афарызмы (больш за 2100 прыказак і каля 900 крылатых афарызмаў).

Упершыню дыферэнцаваны маўленчы і моўны, аказіянальны і ўзуальны характар функцыянавання афарызмаў, вызначана паняцце афарыстычнага фонду, устаноўлены разнавіднасці яго адзінак, парадыгматычныя і сінтагматычныя сувязі паміж імі, акрэслены яго актыўны і пасіўны склад у беларускай мове.

4. Найбольш вядомыя і ўжывальныя ў маўленні адзінкі актыўнай часткі фонду беларускіх фальклорных афарызмаў утвараюць яго “моўны мінімум”, які

мае полеваю структуру (ядро складаюць агульнавядомыя адзінкі). Прыказкавы мінімум беларускай мовы складаюць 392 адзінкі (з іх ядро – 83 прыказкі). Рэпрэзентатыўнасць моўнага мінімуму абмежавана пэўным часам (на кожным этапе ў гісторыі мовы ёсць сваё мноства найбольш вядомых і ўжывальных фальклорных афарызмаў).

Моўныя афарызмы, лексічны склад і граматычная арганізацыя якіх не змяняецца, якія з’яўляюцца вядомымі і ўжывальнымі (эпістэмалагічна актуальнымі для носьбітаў мовы) на працягу стагоддзяў і па сённяшні дзень, складаюць у межах фальклорных афарызмаў “асноўны моўны фонд”, які мае полеваю структуру (ядро складаюць найбольш старажытныя адзінкі). Асноўны прыказкавы фонд беларускай мовы ўтвараюць 534 адзінкі (з іх ядро – 109 прыказак).

Моўны мінімум і асноўны моўны фонд афарыстычных адзінак проціпастаўлены адзін аднаму паводле дыяхранічнага і сінхранічнага планаў, колькасна і якасна не супадаюць. Найбольш характэрныя асаблівасці семантыкі, структуры, функцыянавання, паходжання, утварэння фальклорных афарызмаў беларускай мовы адлюстраваны ў іх асноўным моўным фондзе і ў пэўнай ступені прадстаўлены ў складзе іх моўнага мінімуму.

Упершыню вызначана ядро прыказкавага мінімуму сучаснай беларускай мовы, акрэслена паняцце і распрацавана метадыка вызначэння асноўнага моўнага фонду фальклорных афарызмаў, устаноўлены аб’ём і якасныя характарыстыкі асноўнага прыказкавага фонду беларускай мовы.

**5.** Афарыстычныя адзінкі з’яўляюцца спецыфічным семантычным тыпам выказвання (устойлівай фразы), паколькі не прадугледжваюць актуалізацыі прэдыката, суб’екта і аб’екта ў часе, прасторы і персанальным плане, г. зн. не суадносяцца па-за маўленчым кантэкстам з канкрэтнай сітуацыяй рэчаіснасці. Фальклорныя і літаратурныя афарызмы ўзнаўляюцца ці ствараюцца ў маўленні, у першую чаргу, не для адлюстравання сітуацый, а для азначэння фрагментаў рэчаіснасці спецыфічнага тыпу – універсальных заканамернасцей (вызначаных у межах сапраўднага ці выдуманнага свету неабходных і рэгулярных сувязяў паміж цэлымі класамі неадзінкавых аб’ектаў, накіталт, *Усім X класа X заўсёды ўласцівы ўсе Y класа Y*, або *Усе X класа X заўсёды робяць усе дзеянні Y класа Y*, або *Усе X класа X заўсёды маюць сувязь Y класа Y з усімі Z класа Z* і да т. п.). У залежнасці ад пэўных характарыстык універсальных заканамернасцей вылучаюцца адпаведныя семантычныя разнавіднасці афарызмаў (намалагічныя, парадаксальныя, трыстычныя і інш.).

Граматычнай формай афарыстычных адзінак з’яўляюцца такія сказы, якія паводле сваёй сінтаксічнай семантыкі пазбаўлены непасрэднай суаднесенасці з рэчаіснасцю, паколькі паведамленне ў іх не лакалізуецца ні ў часавым, ні ў прасторавым, ні ў персанальным плане, параўн. *Кніга вучыць нас жыць vs. Кніга ляжыць на сталае*. Пры іх пабудове граматычныя формы (часу, ліку, асобы і г. д.)

выкарыстоўваюцца ў другасных значэннях для адлюстравання не канкрэтных фактаў, а “агульных сцвярджэнняў” па-за сувязю з пэўным часам, асобай і абставінамі, параўн. *Кніга (Кнігі) вучыць/навучыла/навучыць (вучаць/ навучілі/навучаць) нас/цябе (людзей/чалавека, дзяцей/дзіця...) жыць/жыццю (думаць/розуму...)*. Сказы такога кшталту вылучаюцца ў межах сінтаксічнага ўзроўню мовы ў асобны семантычны тып сказа, які пры яго актуалізацыі ў маўленні суадносіцца не з канкрэтнай сітуацыяй, а з уяўленнем аб пэўным класе сітуацый рэчаіснасці.

Масава ўзнаўляльныя афарызмы ізаморфны паводле форм існавання моўным адзінкам, маюць дзве формы – абстрактную (як інварыянт, што захоўваецца ў свядомасці носьбітаў мовы) і канкрэтную (як пэўны варыянт, што рэгулярна ўжываецца ў маўленні). Масава ўзнаўляльныя афарызмы здольны ўступаць са словамі і фразеалагізмамі ў адносіны аманіміі, якая ўзнікае ў выніку афарызацыі фразеалагізмаў, фразеалагізацыі афарызмаў, лексікалізацыі іх пераноснага агульнага значэння: *Пасаліўшы, можна есці* ‘Усё добрае, калі не зважаць на недахопы’ → *пасаліўшы можна есці [што]* ‘ні дрэннае, ні добрае, пасрэднае’; *Не бі ляжачага* ‘Не рабі горш таму, хто пацярпеў’ → *не бі ляжачага [што]* ‘лёгка; няцяжка [пра працу]’. Спалучэнні афарыстычных адзінак з іншымі прэдыкатыўнымі адзінкамі ўтвараюць стылістычна адметныя тэксты – афарызаваныя, ступень афарызаванасці якіх дэтэрмінавана колькасцю ўжытых афарызмаў. Спалучэнні толькі афарыстычных адзінак утвараюць спецыфічную разнавіднасць тэкстаў – афарыстычныя. Афарызмы, якія ствараюцца і/або функцыянуюць як асобныя тэксты, з’яўляюцца разнавіднасцю малых тэкстаў (фразавых) і проціпастаўлены іншым (неафарыстычным) фразавым тэкстам.

Упершыню вызначаны семантычныя асаблівасці і разнавіднасці афарызмаў, спецыфіка іх граматычнай формы і спалучальнасці, устаноўлена з’ява аманіміі фразеалагічных і афарыстычных адзінак, вызначаны суадносіны афарызмаў і іншых фразавых тэкстаў у беларускай мове.

**6.** Структура ўзнаўляльных афарыстычных адзінак пры ўжыванні ў маўленні залежыць ад характару іх сувязі з кантэкстам. Пры кантэкстава залежнай сувязі афарызм відазмяняецца або разова – перафразоўваецца: *Аге! Легка сказаць, ды – далёка дыбаць (І. Мележ)* ← *Блізка відаць, ды далёка дыбаць*, або рэгулярна – ужываецца ў адной са сваіх парадыгматычных форм: *Адны пануюць, другія гаруюць* (“пачатковая” форма) / *Адны панавалі, другія гаравалі* / *Адны будуць панаваць, другія гараваць* / *Ім панаваць, а іншым гараваць* / *Каму панаваць, каму гараваць* / *Нам гараваць, а ім панаваць*. Аказіянальныя афарызмы таксама здольны ўжывацца ў мадыфікаванай форме: *А тут, хоць як мы ні мяркуем, Але нічога не даб’емся, Куды ні пойдзем, ні таўкнемся, Добра ніколі не прыдбаем, Пакуль свайго кутка не маем.* (Я. Колас) → *Добра ніколі не прыдбаеш, пакуль свайго кутка не маеш* (“пачатковая” форма). Літаратурныя афарызмы ўжываюцца

ў тэксце пераважна ў мадыфікаванай форме, што стварае праблему іх вылучэння з кантэксту.

Новыя фальклорныя і літаратурныя афарызмы з'яўляюцца ў выніку або іх утварэння ў беларускай мове, або трансляцыі з іншых моў. Афарызмаўтварэнне (утварэнне афарыстычных адзінак) размяжоўваецца на невытворнае (паводле розных канструкцый сказаў) і вытворнае (паводле або перафразавання зыходных адзінак – разовай трансфармацыі іх формы і зместу, або афарызацыі – толькі семантычнага пераўтварэння зыходных адзінак). Афарызмы, утвораныя шляхам перафразавання іншых афарыстычных адзінак, могуць быць ім сінанімічныя і несінанімічныя, захоўваць або не захоўваць іх лагічную структуру, сінтаксічную будову, спосаб матывіроўкі агульнага значэння.

Масава ўзнаўляльным афарыстычным адзінкам уласцівы ўсе базавыя функцыі мовы і маўлення (акрамя намінатыўнай). Унікальнымі функцыямі афарызмаў з'яўляюцца ўніверсалізуючая і стылевызначальная. Ужыванне афарызмаў у тэксце можа ўтвараць яго стылістычную адметнасць – афарыстычны стыль, калі змест паведамлення перадаецца з дапамогай пераважна афарыстычных адзінак. Яскравая індывідуалізацыя афарыстычнага стылю ўтварае яго аўтарскія разнавіднасці – афарыстычныя ідыястылі.

Упершыню вызначаны асаблівасці структуры ў маўленні, віды і спосабы ўтварэння, базавыя і спецыфічныя функцыі афарыстычных адзінак у сучаснай беларускай мове, акрэслены паняцці афарыстычнага стылю і ідыястылю ў мове беларускай літаратуры.

#### **Асабісты ўклад саіскальніка вучонай ступені**

Дысертацыя з'яўляецца цалкам самастойным аўтарскім даследаваннем. Усе палажэнні і вынікі атрыманы адзінаасобна, дзякуючы шматгадовай навукова-даследчай працы, грунтоуюцца на аналізе асабіста сабранага, апрацаванага, сістэматызаванага і апублікаванага моўнага матэрыялу. У даследаванні выкарыстаны матэрыялы кандыдацкай дысертацыі, абароненай аўтарам у 2004 г.<sup>1</sup>, якія складаюць 10% аб'ёму тэксту дысертацыі (часткі раздзелаў 2.3, 2.5, 4.1).

#### **Апрабацыя дысертацыі і інфармацыя аб выкарыстанні яе вынікаў**

Вынікі дысертацыі прайшлі апрабацыю ў перыяд з 2005 г. па 2019 г. на больш за 80 міжнародных навуковых канферэнцыях: “Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах” (Гомель, 2005, 2007); “Беларуска-руска-польскае супастаўляльнае мовазнаўства, літаратуразнаўства” (Віцебск, 2006); “Международная филологическая конференция” (Санкт-Пецярбург, Расія, 2006, 2011, 2016, 2017); “Восточнославянские языки и литера-

---

<sup>1</sup> Іваноў, Я. Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.19 – тэорыя мовы / Я. Я. Іваноў ; Беларускі дзярж. ун-т. – Мінск, 2004. – 23 с.

туры в европейском контексте” (Магілёў, 2007, 2009, 2011, 2015, 2017, 2019); “Текст. Язык. Человек” (Мазыр, 2007, 2009, 2011, 2013, 2015, 2017, 2019); XI кангрэс МАПРЯЛ “Мир русского слова и русское слово в мире” (Варна, Балгарыя, 2007); “Восточные славяне: историческая и духовная общность” (Гомель, 2008); “Международный форум русистов” (Мінск, 2008, 2009); “Фразеология и когнитивистика” (Белград, Расія, 2008); “Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння” (Мінск, 2009, 2011, 2013); “Русский язык: система и функционирование” (Мінск, 2009); “Славянская фразеология и паремиология в XXI веке” (Магілёў, 2009); “Українська мова серед інших слов’янських: етнологічні та граматычныя параметры” (Крывы Рог, Украіна, 2009, 2011); “Wort – Text – Zeit: Phraseologische Einheiten in traditionellen und neuen wissenschaftlichen Paradigmen” (Шчэцын, Польшча – Грайфсвальд, Германія, 2009); “Dynamische Tendenzen in der slawischen Phraseologie” (Ружамберак, Славакія, 2010), “Формирование языковой компетенции в процессе профессиональной подготовки специалистов” (Мінск, 2011); “Современные иностранные языки: проблемы функционирования и преподавания” (Мазыр, 2011); “Лингвистические и методические аспекты преподавания иностранных языков” (Белград, Расія, 2011, 2013); “Язык, культура, общество” (Масква, Расія, 2011); “Славянская фразеология в синхронии и диахронии” (Гомель, 2011, 2014, 2016); “Язык и межкультурная коммуникация” (Алматы, Казахстан, 2012); “XV Міжнародны з’езд славістаў” (Мінск, 2013); “Славянские народы и их культуры: традиция и современность” (Гомель, 2013); “Wort – Text – Zeit: Die Phraseologie im Idiolekt und im System der slawischen Sprachen” (Шчэцын, Польшча – Грайфсвальд, Германія, 2013); “Культурнае чытанне” (Магілёў, 2014, 2015, 2016); “Мир русской пословицы: вечные ценности и новые смыслы” (Вялікі Ноўгарад, Расія, 2014); “Усходнеславянскія мовы ў сучаснай лексікаграфіі” (Мінск, 2015); “Универсальное и национальное в языковой картине мира” (Мінск, 2016); Кангрэс EUROPHRAS “Word Combinations in the Linguistic System and Language Use: Theoretical, Methodological and Integrated Approaches” (Трыр, Германія, 2016), “На перакрыванні культур: адзінства мовы, літаратуры і адукацыі” (Магілёў, 2018), “Славянские лингвокультуры в контексте межкультурного взаимодействия” (Гомель, 2019), “Беларуская мова – галоўная гісторыка-культурная каштоўнасць нацыі і дзяржавы” (Мінск, 2019) і інш. Дысертацыя абмяркоўвалася на Фразеалагічным семінары праф. В.М. Макіенкі ў Санкт-Пецярбургскім дзяржаўным універсітэце, Расія (20 снежня 2016 г., 18 сакавіка 2017 г.).

Вынікі дысертацыі выкарыстоўваюцца ў сферы адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь. Распрацаваныя ў дысертацыйным даследаванні палажэнні задзейнічаны пры рэалізацыі лінгвістычнай часткі НДР “Проблемы качества образования в Беларуси и России в контексте интеграционных процессов” (2007–2009, БРФФД – РДНФ, грант № Г07Р-038, ДР № 20071310, кіраўнік – М.І. Вішнеўскі).

Аўтарам дысертацыі падрыхтаваны вучэбныя дапаможнікі “Языковая природа афоризма” (2001) і “Лингвистика афоризма” (2018), рэкамендаваныя Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь для філалагічных спецыяльнасцей універсітэтаў, вучэбна-метадычны дапаможнік “Лингвистика афоризма” (2016), рэкамендаваны ВМА па гуманітарнай адукацыі ВНУ Рэспублікі Беларусь. Пад кіраўніцтвам аўтара падрыхтаваны лінгвакраізнаўчы дапаможнік “Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў” (1997), рэкамендаваны Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь для ўстаноў сярэдняй адукацыі, а таксама 2 вучэбна-метадычныя дапаможнікі, рэкамендаваныя ВМА па гуманітарнай адукацыі ВНУ Рэспублікі Беларусь.

Вынікі дысертацыі выкарыстоўваюцца ў вучэбным працэсе Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.А. Куляшова пры выкладанні дысцыпліны “Лінгвістыка афарызма” (распрацаванай па выніках даследавання) і іншых вучэбных дысцыплін (атрыманы 4 акты ўкаранення). Апрабаваная ў дысертацыі метадалогія выкарыстоўваецца ў дыпломных і курсавых работах, магістарскіх дысертацыях. Вызначаныя ў дысертацыйным даследаванні прыказкавы мінімум і асноўны прыказкавы фонд беларускай мовы задзейнічаны пры падрыхтоўцы кваліфікацыйных навуковых работ пад кіраўніцтвам аўтара<sup>2</sup>.

Вынікі дысертацыі выкарыстоўваюцца ў сферы адукацыі за мяжой – у Польшчы, Расіі, Украіне (атрыманы 6 даведак аб укараненні).

Фактычны матэрыял і вынікі дысертацыйнага даследавання выкарыстаны ў падрыхтаваных аўтарам даведніках “Русско-белорусский словарь пословиц” (2001), “Крылатыя афарызмы ў беларускай мове” (2011), дапаможніку “Афарыстыка мовы мастацкага твора: лексікаграфічны аспект” (2004), а таксама ў падрыхтаваных пад кіраўніцтвам аўтара 2 тлумачальных, а таксама 5 перакладных і 2 супастаўляльных (з рускай, польскай, англійскай, нямецкай і іншымі мовамі) слоўнікаў беларускіх фальклорных і літаратурных афарызмаў.

#### **Апублікаванне вынікаў дысертацыі**

Асноўныя вынікі дысертацыі адлюстраваны ў 122 публікацыях аўтара: 1 навуковай манаграфіі (12,1 аўт. арк.), 53 артыкулах у рэцэнзаваных навуковых выданнях, з іх 24 за мяжой (31,9 аўт. арк.), адпавядаючых п. 18 “Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеняў і прысваенні вучоных званняў у Рэспубліцы Беларусь”; а таксама 5 манаграфіяў (50,2 аўт. арк.); 6 раздзелаў у калектыўных манаграфіяў (5,7 аўт. арк.); 2 артыкулах у энцыклапедычных выданнях (0,2 аўт. арк.); 17 артыкулах у зборніках навуковых прац (5,5 аўт. арк.); 18 матэрыялах канферэнцый і тэзісаў дакладаў (4,3 аўт. арк.); 3 вучэбных дапаможніках

---

<sup>2</sup> Петрушэўская, Ю. А. Прыказкавы фонд беларускай мовы: спецыфіка і нацыянальная адметнасць : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / Ю. А. Петрушэўская ; Беларускі дзярж. пед. ун-т імя Максіма Танка. – Мінск, 2021. – 26 с.

(62,8 аўт. арк.); 3 вучэбна-метадычных дапаможніках (27,5 аўт. арк.); 3 вучэбна-метадычных матэрыялах (14,5 аўт. арк.); 11 слоўніках (144,4 аўт. арк.). З 122 публікацый 21 падрыхтавана ў сааўтарстве (162,8 аўт. арк., з якіх аўтару дысертацыі належыць 81,4 аўт. арк.). Агульны аб'ём апублікаваных работ складае 359,1 аўт. арк., з іх матэрыялы аўтара дысертацыі 277,7 аўт. арк.

### **Структура і аб'ём дысертацыі**

Дысертацыя складаецца з уводзінаў, агульнай характарыстыкі работы, чатырох глаў, заключэння, бібліяграфічнага спіса і дадатку. Агульны аб'ём дысертацыі – 341 старонка. Асноўны тэкст дысертацыі – 224 старонкі (без уводзінаў, агульнай характарыстыкі работы, заключэння). Бібліяграфічны спіс (63 старонкі) складаецца са спіса выкарыстаных крыніц (628 пазіцый), спіса публікацый саіскальніка вучонай ступені (122 пазіцыі). Дадатак – 28 старонак.

## **АСНОЎНЫ ЗМЕСТ ДЫСЕРТАЦЫІ**

У главе 1 “**Праблемы лінгвістычнай тэорыі афарызма**” зроблены аналітычны агляд навуковай літаратуры па тэме дысертацыйнага даследавання (ахарактарызаваны асноўныя напрамкі вывучэння афарызма як лінгвістычнага аб'екта); вызначаны супярэчнасці мовазнаўчага разумення афарызма; вылучаны задачы і актуальныя праблемы лінгвістычнай тэорыі афарызма; абгрунтаваны асноўная канцэпцыя і напрамак апісання афарызма як асобнай групы (тыпу) фразавых адзінак.

### **1.1 “Асноўныя напрамкі лінгвістычнага вывучэння афарызма”.**

У першай палове XX ст. фальклорныя і літаратурныя афарызмы разглядаліся разам – М.А. Рыбнікава [1937]. З сярэдзіны XX ст. пашырылася вывучэнне афарызма як літаратурнага тэксту і стылістычнага сродку мовы мастацкай літаратуры – В.У. Вінаградаў [1945], Р.В. Вінакур [1948], В.І. Немер [1969] і [1973], Г.Г. Садовая [1976]. У 1970-х гг. незалежна адзін ад аднаго паўсталі тры падходы да вывучэння ўзнаўляльных у маўленні афарызмаў: фразеалагічны – С.Г. Гаўрын [1971], парэміялагічны – Р.Л. Пермякоў [1970], [1971], [1975], лінгвакраізнаўчы – В.Р. Кастамараў, Я.М. Верашчагін [1976]. У 1970–1980-х гг. пачало развівацца семантычнае апісанне афарызма як тыпу выказвання – В.І. Шмарына [1975], А.М. Гаўрылава [1986].

У сучасным мовазнаўстве вылучаецца шмат падходаў да вывучэння афарызма, якія склаліся ў розны час і развіваюцца незалежна адзін ад аднаго: **лінгвастылістычны** – Т.І. Манякіна [1981], М. Balowski [2001], Н.В. Раскова [2012]; **лінгватэксталагічны** – Т.В. Слестнікава [1992], А.К. Сычова [1996], L. Lubimova-Bekman [2001], К.Ю. Ваганова [2002], В.С. Заўялава [2002], Я.В. Зямлянская [2004], К.А. Рыбіна [2006], А.П. Шумакова [2006], І.Б. Андзіш

[2012]; **ідыястылістычны** – С.А. Шаталава [2000], Н.М. Калашнікава [2004], А.Н. Ріміханова [2014], А.М. Сычова [2015], Ю.С. Байкова [2017]; **семантычны** – Л.І. Швыдка [1972], А.С. Цяпкіна [1975], В.І. Глазунова [1993], К.М. Тангір [2007], А.Ю. Ніктавенка [2015]; **структурны** – М.М. Елянеўская [1983], Р.Я. Крэйдлін [1989], А.А. Панчышына [1993], І.М. Гермагенава [2007]; **лінгва-семіятычны** – М.А. Чэркаскі [1978], Н.Б. Мячкоўская [2002] і [2009]; **фразеалагічны** – І. Pranjković [1998], А.В. Каралькова [2005], А.І. Яновіч [2001], [2007], К.А. Туманова [2012]; **парэміялагічны** – М.Ю. Котава [2003], Н.М. Семяненка [2011]; **лінгвакраізнаўчы** – Ю.Я. Прохараў [1977], Я.М. Верашчагін, В.Р. Кастамараў [1976] і [1990], А.С. Мамантаў [2000]; **лінгвакультуралагічны** – В.А. Дзмітрыева [1997], Н.В. Рапапорт [1999], Н.А. Новікава [2003], А.Д. Летава [2004], І.П. Васілюк [2004], А.У. Амер [2005], Т.Ю. Перадрыенка [2006], Ф.Б. Мухутдзінава [2006], К.А. Дзямідкіна [2007], Т.С. Чахоева [2009], К.У. Патрушава [2011], Ю.С. Канавалава [2011], А.У. Яроменка [2012], А.В. Каралькова [2018]; **лінгвапрагматычны** – Т.В. Радзіеўская [1988], Д.А. Крачкоў [2002], І.А. Налічнікава [2010], І.Ю. Якаўлева [2010], Н.С. Бажалкіна [2012]; **псіхалінгвістычны** – Н.А. Карлік [2013]; **лінгвадыдактычны** – А. Trębska-Kerntopf [2015].

У беларускім мовазнаўстве існуе шэсць асноўных напрамкаў вывучэння афарызма: **фразеалагічны** – Ф.М. Янкоўскі [1960], **ідыястылістычны** – А.Я. Міхневіч [1983], Л.А. Яўдошына [2002], Ю.В. Назаранка [2003] і інш., **лінгвастылістычны** – А.Я. Леванюк [2002] і інш., **лінгватэксталагічны** – Н.В. Гаўрош, Н.М. Нямковіч [2006], [2012], **парэміялагічны** – І.Я. Лепешаў [2006], **лінгвакультуралагічны** – А.Я. Леванюк [2018].

З пачатку XXI ст. паяўляюцца комплексныя апісанні афарызмаў у межах адной мовы: рускай – А.В. Каралькова [2005], украінскай – Н.М. Шарманова [2005], беларускай – Я.Я. Іваноў [2017].

**1.2 “Супярэчнасці мовазнаўчага разумення афарызма”.** Атрыманая вынікі даследаванняў афарызма характарызуюцца істотнымі канцэптэуальнымі, метадалагічнымі і метамоўнымі супярэчнасцямі і недакладнасцямі, якія не дазваляюць не толькі скласці агульную лінгвістычную мадэль афарызма, але і стварыць несупярэчлівае ўяўленне аб яго моўных уласцівасцях. Лінгвістычныя вызначэнні ўласцівасцей афарыстычных адзінак маюць характар *ad hoc*, калі даследчык разумее іх так, як гэта адпавядае яго поглядам і таму моўнаму матэрыялу, які ім аналізуецца. Вызначаныя ў даследаваннях семантычныя, структурныя і функцыянальныя асаблівасці тых адзінак, якія называюцца “афарызмамі”, не дазваляюць адназначна адмежаваць іх у тэксце ад іншых адзінак. Так, у “Слоўніку лінгвістычных тэрмінаў” [1990] афарызм вызначаецца як “кароткае выслоўе”, што мае “закончаны змест”, але ў якасці прыкладу падаецца выраз *на прасторах жыцця*, які па сваёй граматычнай пабудове з’яўляецца сло-



вазлучэннем і не ўжываецца як асобны сказ (за выключэннем назвы твора Я. Коласа), таму не можа мець “закончаны” змест” і кваліфікавацца як “выслоўе” (у яго агульнапрынятым разуменні – маўленчая формула з сінтаксічнай будовай сказа). Адсутнасць аб’ектыўнага ўяўлення пра ўнутраныя і знешнія ўласцівасці ўзнаўляльных афарызмаў уплывае на недакладнасці іх выкарыстання ў практычным (лексікаграфічным, лінгвадыдактычным) плане. Так, фальклорныя афарызмы (прыказкі) *Вока за вока, зуб за зуб, Папраў казе хвост, Што будзе, тое будзе* і інш. адначасова змешчаны ў тлумачальных слоўніках “Крынічнае слова” [1987], “Тлумачальны слоўнік прыказак” [2011], “Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы” [1993], “Слоўнік фразеалагізмаў” [2008], што недапушчальна для нарматыўных даведнікаў.

Нягледзячы на супярэчнасці лінгвістычнага разумення афарызма можна сцвярджаць, што шырыня праблематыкі яго вывучэння, грунтоўнасць і глыбіня асобных інтэрпрэтацый яго ўласцівасцей дасягнулі на сённяшні дзень той мяжы, калі рознабаковыя даследаванні можна разглядаць як эпістэмалагічна гамагеннае адгалінаванне мовазнаўчых ведаў – лінгвістыку афарызма. Яно на сённяшні дзень знаходзіцца ў стадыі самавызначэння і патрабуе акрэслення ўласных задач і актуальных праблем, распрацоўкі асобнай лінгвістычнай тэорыі афарызма.

**1.3 “Задачи і актуальныя праблемы лінгвістычнай тэорыі афарызма”.** У якасці асноўных задач мовазнаўчага вывучэння афарызма можна акрэсліць наступныя: 1) вызначэнне моўных уласцівасцей афарызма як асобнага тыпу фразавых адзінак; 2) класіфікацыя афарыстычных адзінак па іх асноўных апазіцыях; 3) выяўленне межаў і будовы афарыстычнага матэрыялу ў мове; 4) устанаўленне асноўных уласцівасцей зместу, формы і ўжывання афарыстычных адзінак; 5) распрацоўка метадалогіі афарыстыкі як лінгвістычнай дысцыпліны. Найбольш актуальнай праблемай мовазнаўчага вывучэння афарыстычных адзінак трэба лічыць адсутнасць іх апісання як прадмета тэарэтычнай лінгвістыкі (адсутнасць уласна лінгвістычнага вызначэння афарызма, яго адрозненняў ад іншых маўленчых і моўных адзінак, яго прымет і разнавіднасцей, семантычных і структурных уласцівасцей, асаблівасцей утварэння і функцый і інш.).

**1.4 “Абгрунтаванне асноўнай канцэпцыі і напрамку даследавання афарызма як спецыфічнага тыпу фразавых адзінак.** Асноўная канцэпцыя даследавання складаецца з наступных палажэнняў. Па-першае, афарызм трэба разумець як складаны аб’ект, які на падставе розных дыферэнцыяльных прымет можа ўтвараць больш аднаго мноства з блізкімі яму па сваіх структурных і функцыянальных уласцівасцях аб’ектамі (фальклорнымі і літаратурнымі тэкстамі малых жанраў, устойлівымі фразамі і спантанымі выказваннямі, тэкстамі масавай камунікацыі і г. д.). Па-другое, у апісанні афарызма варта адмовіцца ад паняццяў і тэрмінаў, якія не з’яўляюцца мовазнаўчымі (накшталт *кароткі, сціслы, лаканічны, ёмкі, дасканалы, дасціпны, трапны, арыгінальны, глыбокі,*

дыдактычны і да т. п.). Па-трэцяе, разуменне афарызма павінна набыць уласна лінгвістычны характар і засноўвацца на адметных, не характэрных для іншых звышслоўных адзінак, г. зн. найбольш істотных яго прыметах і ўласцівасцях. Пачацвёртае, афарыстычныя адзінкі мэтазгодна апісваць як прадмет вывучэння асобнай галіны мовазнаўства – лінгвістыкі афарызма.

Сукупнасць выказаных палажэнняў абумоўлівае напрамак даследавання – тлумачэнне і апісанне фальклорных і літаратурных афарызмаў беларускай мовы як спецыфічнай паводле моўных асаблівасцей групы адзінак, ізаморфных па смантычных, структурных і функцыянальных уласцівасцях фразеалагічным і лексічным адзінкам.

У главе 2 “**Прыметы і разнавіднасці афарыстычных адзінак**” устаноўлены моўныя прыметы афарызма, на падставе якіх вызначана яго лінгвістычнае паняцце; акрэслены агульныя і спецыфічныя рысы фальклорных і літаратурных афарызмаў; вызначаны адносіны афарызма да звышслоўных утварэнняў (малых тэкставых форм і фразеалагізмаў); вылучаны асноўныя класы і тыпы афарызмаў.

**2.1 “Моўныя прыметы афарыстычных адзінак”.** Прыметамі, якія характарызуюць афарызм як мовазнаўчы аб’ект, з’яўляюцца звышслоўнасць, аднафразавасць, абагульненасць, дыскурсіўная самастойнасць, тэкставасць (здольнасць функцыянаваць як асобны тэкст), узнаўляльнасць, устойлівасць, ідыяматычнасць, выразнасць (мастацкасць) формы. Усе яны маюць розную прадуктыўнасць і неаднолькавую значнасць у дачыненні да афарызма.

**Аблігаторныя прыметы афарыстычных адзінак** – гэта аднафразавасць, абагульненасць, дыскурсіўная самастойнасць. Абавязковы характар названых прымет вынікае з таго, што яны ў сукупнасці (усе разам) не ўласцівы ніякім іншым адзінкам, акрамя афарыстычных. **Аднафразавасць** абумоўлена сэнсавай закончанасцю афарызма і ўласцівай яму сінтаксічнай структурай сказа. Часта афарызмы ўжываюцца ў маўленні ў зместава непарыўных спалучэннях і ўтвараюць або нізкі афарызмаў (пры ўжыванні ў літаратурных творах), або афарыстычныя тэксты (пры ўжыванні як асобныя творы – літаратурныя, фальклорныя і г. д.). **Абагульненасць** зместу афарызмаў абумоўлена тым, што яны прызначаны адлюстроўваць пазачасавыя, прасторава і персанальна нелакалізаваныя сувязі паміж неадзінкавымі аб’ектамі. Абагульненне ў афарыстычных адзінках мае не функцыянальны, а зместавы характар (не абумоўлена маўленчымі кантэкстамі, існуе незалежна ад іх). Абагульненасць зместу проціпастаўляе афарызмы ўсім іншым звышслоўным адзінкам, у якіх рэчаіснасць адлюстроўваецца канкрэтна і/або адзінкава, параўн.: *Ад работы конідохнуць – Ад такой работы конідохнуць; Давярай, але правярай – Ты яму давяраеш, але і правяраць яго трэба; Не бывае непрыгожых дзяцей – Я не бачыў непрыгожых дзяцей (Н. Гілевіч); Планеты круцяцца вакол сваіх зорак – Зямля круціцца вакол Сонца. Дыскурсіўная самастой-*

**насць** афарыстычных адзінак абумоўлена іх зместавай аўтаномнасцю (не патрабуюць для свайго разумення маўленчага кантэксту), функцыянальнай незамацаванасцю (могуць ужывацца структурна і сэнсава незалежна ад іншых выказванняў у маўленні), кантэкставай адасобленасцю (могуць ужывацца без сэнсавых і структурных відазмяненняў, у нейтральнай пазіцыі), напр.: *Але стаў цвёрдымі нагамі Міхал на гэты грунт няплодны. – Не плач: не будзем тут галодны; Бог дасць, сяго-таго прыдбаем, Добра якога дачакаем, – Так разважаў ён сваю жонку: – Жывым не кінешся ў палонку! (Я. Колас).*

Устаноўлена, што **факультатыўныя прыметы** афарыстычных адзінак – гэта **звышслоўнасць, ідыяматычнасць, тэкставасць, выразнасць формы, узнаўляльнасць, устойлівасць**. Сінтаксічны лад беларускай мовы дазваляе існаванне аднаслоўных афарызмаў (*Вучыцеся; Кахай!*), у тым ліку ў адмоўных формах (*Не забівай; Не крадзі*), якія трэба адрозніваць ад скарачэнняў узнаўляльных афарыстычных адзінак (*Перамелецца ← Перамелецца – мука будзе*). Існуе шмат афарызмаў (і фальклорных, і літаратурных), для якіх не характэрна асіметрыя паміж іх зместам і планам выражэння (ні цалкам, ні часткова). Такія адзінкі маюць “нулявую ступень” ідыяматычнасці, напр.: *І ў няшчасці, і ў радасці без дружбы чалавеку нельга быць (К. Чорны); Брат любіць сятру багатую, а мужык жонку здаровую; Кожнаму сваё дзіця міла і г. д.* Пры вылучэнні з маўленчага кантэксту ў якасці асобных тэкстаў афарызмы не заўсёды захоўваюць свой першапачатковы сэнс, могуць як пазбаўляцца пераноснага сэнсу, так і набываць новыя канатацыі, здольны ўвогуле страчваць сэнс (успрымацца як бессэнсоўныя). Напр.: *Будзе і на крапіву мароз ужываецца ў маўленні і ў прамым сэнсе, але ў зборніках фальклорных твораў успрымаецца толькі ў пераносным сэнсе (па аналогіі з іншымі прыказкамі з кампанентамі-фітонімамі).* Выразнасць (мастацкасць) формы афарызмаў як праяўленне эстэтычнай функцыі рэалізуецца спарадычна, форма многіх афарыстычных адзінак пазбаўлена мастацкіх якасцей, напр.: *Вучыцца ніколі не позна; Дзеці сентыментальнымі не бываюць (Я. Брыль); Заўсёды дурні лічаць дурнямі другіх, ды толькі не сябе (П. Панчанка); Усім не дагодзіш; Чалавеку ўласціва памыляцца і г. д.* Узнаўляльнасць і ўстойлівасць у дачыненні да афарызмаў мэтазгодна разглядаць дваяка – як рэальныя і як патэнцыяльныя іх уласцівасці. Далёка не ўсе афарыстычныя адзінкі ўзнаўляюцца ў маўленні, аднак кожная з іх можа быць у любы момант паўторана і пачаць рэгулярна ўзнаўляцца дзякуючы актуалізацыі іх зместу ў масавай свядомасці носьбітаў мовы. Устойлівасць афарызмаў вынікае з іх узнаўляльнасці ў маўленні, але разам з тым афарызм ствараецца ва ўжо гатовай для ўзнаўлення форме. Рэальныя ўзнаўляльнасць і ўстойлівасць – гэтыя прыметы фальклорных афарызмаў, патэнцыяльныя – літаратурных афарызмаў.

Устаноўлена, што аблігаторныя прыметы характарызуюць афарызмы як асобны тып адзінак (проціпастаўляюць іншым звышслоўным адзінкам). Сярод

аблігаторных прымет вылучаецца **абагульненасць**, якая мае ў афарызмах адметны характар у параўнанні з абагульненасцю зместу слоў і фразеалагізмаў, з абагульненасцю марфалагічных і сінтаксічных значэнняў, катэгорый і форм, з абагульненасцю зместу тых выказванняў, якія не адносяцца да афарыстычных. Абагульненасць зместу ў афарызмах мае не факталагічны (рэгіструючы) характар як у іншых абагульненых выказваннях, а ўніверсальны (усеагульны) характар, прызначана для адлюстравання не агульных мностваў сувязяў паміж агульнымі мноствамі аб'ектаў (*Усім гэтым X заўсёды ўласцівы ўсе гэтыя Y* або *Усе гэтыя X заўсёды робяць усе гэтыя дзеянні Y* і да т. п.), а пазачасавых і нелакалізаваных сувязяў паміж адразу цэлымі класамі неадзінкавых аб'ектаў (*Усім класа X заўсёды ўласцівы ўсе Y класа Y* або *Усе X класа X заўсёды робяць усе дзеянні Y класа Y* і да т. п.). Дзякуючы свайму адметнаму характару абагульненасць зместу афарызмаў дэтэрмінуе іх дыскурсіўную самастойнасць.

Сукупнасць аблігаторных прымет – гэта ўласна лінгвістычны кампанент паняцця афарызма і таму іх мэтазгодна кваліфікаваць як складнікі разумення **афарыстычнасці** ў мовазнаўчым сэнсе. Тыя адзінкі, якім уласціва якасць афарыстычнасці (наяўнасць адначасова трох названых прымет), мэтазгодна тэрміналагічна вызначыць як **афарыстычныя** (як афарызмы). Прапанаванае разуменне афарыстычнасці дазваляе адназначна акрэсліць межы афарызмаў як асобнай групы адзінак і проціпаставіць іх, з аднаго боку, фразеалагізмам, а з другога, іншым разнавіднасцям фразавых тэкстаў (устойлівых фраз).

На падставе акрэсленых прымет вызначана **паняцце афарызма ў яго лінгвістычным разуменні**. Афарызмы з мовазнаўчага пункту погляду – гэта аднафразавыя, абагульненыя па змесце, дыскурсіўна самастойныя, пераважна звышслоўныя, ідыяматычныя адзінкі, якім могуць быць уласцівы тэкставасць (здольнасць ужывацца як асобныя тэксты), выразнасць формы, устойлівасць, узнаўляльнасць. У залежнасці ад прадуктыўнасці праяўлення факультатывных прымет афарыстычныя адзінкі дыферэнцуюцца на пэўныя разнавіднасці і парознаму суадносяцца з іншымі адзінкамі маўлення і мовы.

## 2.2 “Фальклорны vs. літаратурны афарызм: агульнасць і адрозненні”.

Афарыстычныя адзінкі складаюцца з двух нераўнаважных па аб'ёме, проціпастаўленых, але не ізаляваных адна ад адной груп – фальклорных і літаратурных афарызмаў. Іх агульнасць дэтэрмінавана аднолькава ўласцівымі ім моўнымі прыметамі, якія праяўляюцца ў фальклорных і літаратурных афарызмах парознаму і ў рознай ступені. Адрозненні ў праяўленні агульных моўных прымет у фальклорных і літаратурных афарызмаў абумоўлены, па-першае, структурнымі і зместавымі асаблівасцямі малых жанраў фальклору і літаратуры (прыказак і літаратурных выслоўяў), а па-другое, стылістычнымі рысамі народна-гутарковай і літаратурнай мовы, неадпаведнасцю моўных сродкаў вуснага і пісьмовага маўлення. Нягледзячы на аб'ектыўныя адрозненні мовы фальклору і літара-

турнай мовы, яны часта нейтралізуюцца ў афарызмах. Так, літаратурныя афарызмы з нескладанай сінтаксічнай структурай і вобразнай семантыкай часта пераходзяць у разрад прыказак, хутка страчваюць асацыяцыю з аўтарам (асабліва іншамоўныя). Сучасныя фальклорныя афарызмы ўсё больш набліжаюцца да літаратурных (у сучаснай маўленчай камунікацыі сфарміраваўся і імкліва развіваецца новы маўленчы жанр – народна-літаратурныя афарызмы). Нярэдка аўтарскія афарызмы ўтвараюцца на аснове фальклорных: *Ад лёсу не схавашся* (Б. Сачанка) ← *Ад лёсу не ўцячэш*; ствараюцца па іх мадэлях: *Была б свіння, а лужа будзе* (У. Корбан); набываюць іх якасныя характарыстыкі: *Лес не сякуць языкамі* (К. Крапіва). У сваю чаргу, фальклорныя афарызмы перафразоўваюцца ў літаратурных творах, набываюць не ўласцівыя ім рысы і дзякуючы гэтаму ўспрымаюцца як індывідуальна-аўтарскія: *Людскі язык касцей не мае* (Я. Колас) ← *Язык без касцей* (прыказка). Мяжа паміж фальклорнымі і літаратурнымі афарызмамі паступова знікае.

**2.3 “Суадносіны афарызмаў і малых тэкставых форм”.** Фальклорныя афарызмы якасна і колькасна не супадаюць з усімі парэміямі як малым жанрам фальклору. З фразавых парэмій толькі прыказкі маюць абагульнены змест, таму фальклорныя афарызмы традыцыйна атаясамліваюцца з прыказкамі. Разам з тым прыкладна 15% адзінак, што звычайна далучаюць да прыказак, не маюць абагульненага зместу (паведамляюць пра пэўныя сітуацыі ў дачыненні да пэўных асоб ці абставін), таму іх мэтазгодна кваліфікаваць як фразеалагізмы. Такія адзінкі трапляюць у сучасныя слоўнікі прыказак паводле традыцыі з даведнікаў XIX стагоддзя, калі размежаванне прыказак (народных афарызмаў) і прымавак (фразеалагізмаў) было ўмоўным, але апісваюцца (семантызуюцца і ілюструюцца) як фразеалагізмы, напр.: *“Ад бяды ўцёк, а ў гора трапіў. Пра таго, хто з адной бяды трапіў у яшчэ большую. Каб не выгналі яго, ён павінен сам штодня выганяць людзей на панскія палаткі, стаяць над імі зруганом... Вось так, Яўхім, Міхайлаў сын, ад бяды ўцёк, а ў гора трапіў* (У. Лінскі. *Невядомы*)” (гл. “Тлумачальны слоўнік прыказак” [2011]) і да т. п. Дакладнае размежаванне прыказак і фразеалагізмаў з’яўляецца актуальнай праблемай нарматыўнай парэміяграфіі і фразеаграфіі беларускай мовы (і іншых моў).

Паняцце літаратурнага афарызма не павінна атаясамлівацца з уяўленнем аб нейкім асобным тыпе малых тэкставых форм (проціпастаўляцца паняццям “літаратурнае выслоўе”, “крылатае слова” і г. д.). Усе аднафразавыя тэксты, літаратурныя творы малых жанраў падзяляюцца на афарыстычныя (паводле наяўнасці ўсіх аблігаторных прымет афарызма) і неафарыстычныя (паводле адсутнасці хоць бы адной аблігаторнай прыметы афарызма). У адносінах да абагульненых па змесце аднафразавых літаратурных выслоўяў, крылатых слоў і г. д. паняцце афарызма (і афарыстычнасці) мэтазгодна вызначаць не родавым (як гэта звычайна лічыцца), а **катэгарыяльным**. У гэтым сэнсе афарызм можа

быць і літаратурным выслоўем (у межах пэўнага тэксту або як асобны твор), і крылатым словам (літаратурнай цытатай), але не ўсе яны з’яўляюцца афарыстычнымі. У адносінах да ўсіх разам літаратурных выслоўяў, крылатых слоў і г. д. паняцце афарызма (і афарыстычнасці) з’яўляецца **класіфікацыйным** паводле дыферэнцыяцыі іх усіх на “афарызмы” і на “не афарызмы”.

Адсутнічаюць катэгарыяльныя адносіны ў лінгвістычным плане паміж афарызмамі і такімі відамі літаратурных выслоўяў, як **гнома, сентэнцыя, максіма, парадокс, грэгерыя** (адносіны паміж імі маюць або класіфікацыйны характар, калі яны асэнсоўваюцца як асобныя мноствы адзінак, або метамоўны характар, калі яны разглядаюцца як розныя найменні адных і тых жа адзінак).

Афарызмы трэба адрозніваць ад такіх малых форм, як **апафегмы, хрыі, байкі, прытчы, анекдоты, фрашкі, велярызмы**, а таксама творы-мініяцюры (лірычныя, камічныя і інш.) і г. д. Афарызмы ўжываюцца ў гэтых тэкстах (як і ў любых іншых тэкстах), таму не могуць з імі атаясамлівацца нават у выпадках, калі з’яўляюцца іх галоўнымі зместавымі і структурнымі кампанентамі.

**2.4 “Суадносіны афарыстычных і фразеалагічных адзінак”.** Афарызмы і фразеалагічныя адзінкі не з’яўляюцца тоеснымі звышслоўнымі ўтварэннямі, адрозніваюцца паводле шэрага моўных прымет. Так, фразеалагізмы – гэта толькі звышслоўныя адзінкі, у той час як афарызмы могуць быць і аднаслоўнымі (як у звычайнай, так і ў трансфармаванай форме); фразеалагізмы ўжываюцца як кампаненты афарызмаў, у той час як афарызмы не могуць быць кампанентамі фразеалагізмаў; фразеалагізмы – гэта толькі ўзнаўляльныя адзінкі, у той час як і фальклорныя, і літаратурныя афарызмы могуць без абмежаванняў стварацца ў маўленні; фразеалагізмы – гэта толькі ў той ці іншай ступені ідыяматычныя адзінкі, у той час як афарызмы могуць мець прамую матывіроўку як агульнага значэння, так і значэнняў лексічных кампанентаў; фразеалагізмы – гэта толькі ўстойлівыя спалучэнні слоў, у той час як афарызмы могуць набываць ці страчваць устойлівасць у маўленні; фразеалагізмы не ўжываюцца структурна і сэнсава незалежна ад іншых адзінак, у той час як афарызмы – гэта самастойныя, аўтасемантычныя адзінкі; фразеалагізмы пабудаваны па мадэлях словазлучэння, закончанага ці незакончанага сказа, злучальных спалучэнняў, прыназоўнікава-склонавых форм, у той час як афарызмы – гэта толькі закончаныя сказы; фразеалагізмы адлюстроўваюць рэчаіснасць у факталагічным плане, у той час як афарызмы – гэта адзінкі з абагульнена-універсальным зместам і г. д.

Адны і тыя ж прыметы ў афарызмах і фразеалагізмах маюць розную прыроду. Устойлівасць афарызмаў – гэта вынік не толькі абмежавання ўзусам свабоды (рэгулярнасці) адбору і спалучальнасці іх лексічных кампанентаў. Несвабода лексічна-граматычнай арганізацыі афарыстычных адзінак абумоўлена перш за ўсё іх **непадзельнасцю ў адлюстраванні рэчаіснасці**, што дэтэрмінавана ўнікальнай спецыфікацыяй набору лексічных і граматычных кампанентаў афарызма яшчэ пры спараджэнні яго ў маўленні як свабоднай фразы. Менавіта гэта непадзель-

насць дэтэрмінуе ўстойлівасць афарызма адначасова як рэальную і як патэнцыяльную якасць, чаго пазбаўлены фразеалагізмы.

З прычыны неаднолькавых структурных, семантычных, функцыянальных уласцівасцей фразеалагічныя і афарыстычныя адзінкі маюць розную ўнутраную дыферэнцыяцыю (афарызмы не падзяляюцца на граматычныя, семантычныя, функцыянальныя класы, на якія традыцыйна размяжоўваюцца фразеалагізмы).

Афарыстычныя і фразеалагічныя адзінкі могуць пераходзіць адны ў другія ў выніку страты пэўных уласцівасцей і набыцця іншых. Так, у выніку страты афарызмам абагульненага зместу і набыцця ў маўленні новага сэнсу можа ўзнікнуць унікальная сувязь паміж яго лексічнымі кампанентамі, што дэтэрмінуе непадзельнасць яго значэння (ідыяматычнасць) і стварае падставы для пераходу ў разрад фразеалагізмаў. Гэта з’ява можа быць кваліфікавана як **фразеалагізацыя афарызма**: *Што ўбіў, тое ўехаў* як гаспадарчае выслоўе (‘Як паганяеш каня, так і едзеш’), як вытворная ад яе прыказка (‘Бесклапотнага нічога не турбуе’) і *што ўбіў то <i>ўехаў [хто]* як фразема (‘бесклапотны, гультаяваты, такі, што толькі пад прымусам робіць што-небудзь’); *Язык без касцей* як прыказка (‘Нагаварыць можна ўсяго, што хочаш’) і *язык без касцей [у каго]* як фразема (‘хто-н. вельмі балбатлівы’). Фразеалагізавацца можа і адна з парадыгматычных форм моўнага афарызма: *Клін клінам выбіваць* як адна з форм прыказкі *Клін клінам выбіваюць (выганяюць)* (‘Непрыемныя вынікі якіх-н. дзеянняў ці стану ліквідуюцца тымі ж сродкамі, якімі выкліканы гэтыя дзеянні або стан’) і *выбіваць (выбіць) клін клінам* як фразеалагізм (‘Супрацьдзейнічаць тым самым сродкам, якім выкліканы пэўны стан ці дзеянне’). У сваю чаргу, фразеалагізм можа набыць самастойны абагульнены змест і пачаць ужывацца ў маўленні як афарыстычная адзінка. Гэта з’ява можа быць кваліфікавана як **афарызацыя фразеалагізма**: *абое рабое [хто]* як фразеалагізм (‘адзін аднаго варты’) і *Абое рабое* як прыказка (‘Усе аднолькавыя’). Афарызавацца можа адна з парадыгматычных форм фразеалагічнай адзінкі: *ведаць (знаць) цану [сабе]* як фразеалагізм (‘правільна, з улікам вартасцей ацэньваць сябе’) і ўтвораная ў выніку ўніверсалацыі значэння яго дэбітыўнай формы прыказка *Трэба ведаць (знаць) сабе цану* (‘Кожнаму трэба добра ведаць свае асабістыя якасці, здольнасці, магчымасці, не дазваляць нікому іх зневажаць’); *цераз хлеб (ад хлеба) шукаць хлеба* (‘мяняць становішча, прывычны парадак жыцця’) і ўтвораная ад яго інфінітыўнай формы прыказка *Ад хлеба не шукаюць хлеба* (‘Дасягнутае становішча задавальняе, і няма сэнсу мяняць яго’) па ўзоры сінанімічнай прыказкі *Ад добра добра не шукаюць*.

**2.5 “Асноўныя класы і тыпы афарыстычных адзінак”.** Разнавіднасці афарыстычных адзінак вызначаюцца ў залежнасці ад характару крытэрыяў, на падставе якіх вылучаюцца, ад суадносін з мноствам усіх афарызмаў і інш. Адрозніваюцца класы і тыпы афарызмаў. **Класы** – гэта такія разнавіднасці **афары-**

**стычных адзінак**, што вылучаюцца на падставе агульных крытэрыяў (значных для ўсіх афарызмаў), знаходзяцца паміж сабой у адносінах апазіцыі ці іерархіі, у сваёй сукупнасці рэпрэзентуюць мноства ўсіх афарызмаў у мове. **Тыпы** – гэта разнавіднасці **афарыстычных адзінак**, што вылучаюцца на падставе асобных, прыватных крытэрыяў (у тым ліку значных для пэўных моў), не залежаць ад іншых тыпаў, рэпрэзентуюць толькі пэўныя ўласцівасці або пэўную колькасць афарызмаў. Класы і тыпы афарыстычных адзінак не ўтвараюць паміж сабой рэгулярных рода-відавых адносін.

У беларускай мове вылучаюцца наступныя **класы афарызмаў**. Паводле ўзнаўляльнасці ў маўленні размяжоўваюцца **непрэцэдэнтныя і прэцэдэнтныя** афарыстычныя адзінкі. Непрэцэдэнтныя падзяляюцца паводле паўтаральнасці ў маўленні на **нерэкурэнтныя і рэкурэнтныя**. Нерэкурэнтныя паводле свайго ўжывання як асобнага тэксту – на **тэксты і рэплікі**. Тэксты паводле жанравай аформленасці – на **літаратурныя тэксты і тэксты масавай камунікацыі**. Прэцэдэнтныя афарызмы па характары ўзнаўлення ў маўленні падзяляюцца на **агульнамоўныя і індывідуальна-маўленчыя**. Агульнамоўныя па наяўнасці асацыяцыі з тэкставай крыніцай (аўтарам) – на **крылатыя афарызмы і афарызмы-парэміі**. Парэміі паводле матывіроўкі агульнага значэння – на **ідыёмы і не ідыёмы**. Класы афарызмаў з’яўляюцца незамкнёнымі мноствамі адзінак, якія ў дыяхраніі могуць страчваць прыметы аднаго класа і набываць уласцівасці іншага класа. Пераход з аднаго класа ў іншы абмежаваны іерархіяй агульных класаў афарыстычных адзінак Пад уплывам экстралінгвістычных фактараў могуць узнікаць адносіны аманіміі паміж адзінкамі розных класаў (адзін і той жа афарызм можа ўзнаўляцца ў маўленні адначасова і як крылаты, і як парэмія ў залежнасці ад наяўнасці / адсутнасці ў носбітаў мовы фонавых асацыяцый з аўтарскай крыніцай яго паходжання).

На падставе структурных, граматычных, семантычных, функцыянальных, стылістычных асаблівасцей вылучаюцца агульныя і прыватныя, нейтральныя і нацыянальныя **тыпы афарыстычных адзінак**. Да агульных тыпаў адносяцца афарыстычныя адзінкі любых класаў, а да прыватных тыпаў – пэўнага класа, калі тып з’яўляецца падкласам. Да нейтральных тыпаў афарызмаў адносяцца тыя, што сустракаюцца ў многіх мовах, да нацыянальных тыпаў – тыя, што ўласцівы адной мове (паходзяць з яе, ужываюцца ў ёй і г. д.).

Агульныя тыпы афарызмаў вызначаюцца паводле лагічнай структуры (**простыя і складаныя**), сінтаксічнай арганізацыі (**монапрэдыкатыўныя і поліпрэдыкатыўныя, індикатыўныя і імператыўныя**), лексічнага складу (**аднаслоўныя і звышслоўныя**), характару паведамлення (**дэкларатыўныя і дырэктыўныя**), семантычнай будовы (**вобразныя і бязвобразныя**), утварэння (**невыворныя і вытворныя**), паходжання (**уласна моўныя і іншамоўныя**), формы ўжывання (**фіксаваныя і варыятыўныя**), рытарычнага афармлення



(**выразныя і невыразныя**) і г. д. Вызначэнне поўнага спіса агульных тыпаў афарызмаў застаецца актуальнай лінгвістычнай праблемай.

Да прыватных тыпаў афарыстычных адзінак адносяцца **кантэкстава аўтаномныя і кантэкстава залежныя** (паводле характару ўжывання ў межах класа “афарызмы-рэплікі”), **пэўна-аўтарскія, пэўна-тэкставыя, ананімна-літаратурныя** (паводле характару асацыяцыі з крыніцай паходжання ў межах класа “крылатыя афарызмы”), **прыказкі, народныя прыкметы, павер’і, прымхі, гаспадарчыя выслоўі** (паводле жанравай дыферэнцыяцыі малых фальклорных тэкстаў у межах класа “афарызмы-парэміі”), **дэвізы, лозунгі, заклікі, надпісы, графіці, слоганы** (паводле жанравай спецыфікацыі фразавых тэкстаў у межах класа “тэксты масавай камунікацыі”) і г. д.

Нацыянальнымі тыпамі літаратурных афарызмаў у беларускай мове з’яўляюцца **зномы** (А. Разанаў), **вершасказы** (Р. Барадулін). Пранікаюць у беларускую мову іншамоўныя нацыянальныя тыпы афарызмаў: **грэгерыі** (ісп. *greguería*) – жанр выслоўяў, запачаткаваны Р. Гомэсам дэ ла Серна (параўн. А. Глобус, “Грэгерыі”); **мэрфізмы** (англ. *Murphy’s law*) – народна-літаратурныя афарызмы негатыўна-крытычнага зместу (упершыню належаць Э. Мэрфі).

У **главе 3 “Адзінкі афарыстычнага фонду мовы”** дыферэнцаваны паняцці маўленчых і моўных афарызмаў; вызначаны ўласцівасці і разнавіднасці моўных афарызмаў; апісаны склад і структура афарыстычнага фонду мовы; абгрунтаваны паняцці, распрацаваны метадыкі выяўлення, устаноўлены колькасныя і якасныя характарыстыкі моўнага мінімуму і асноўнага фонду фальклорных афарызмаў у беларускай мове.

**3.1 “Маўленчыя і моўныя афарызмы”.** Афарызмы або **ствараюцца ў маўленні** (як індывідуальна-аўтарскія наватворы), або **разава ці рэгулярна цытуюцца** (паўтараюцца як адзінкі, якія не страцілі аўтарства), або **разава ці рэгулярна ўзнаўляюцца** (паўтараюцца як адзінкі, пазбаўленыя аўтарства). Афарызмы, што рэгулярна паўтараюцца ў маўленні, захоўваюцца ў свядомасці носьбітаў мовы ў інварыянтнай форме, а ў тэксце рэалізуюцца ў выглядзе структурных, семантычных, формаўтваральных варыянтаў. Тыя афарызмы, што разова ўзнаўляюцца або цытуюцца, могуць мець структурныя, семантычныя і формаўтваральныя варыянты, аднак сукупнасць такіх варыянтаў не ўтварае інварыянтную адзінку, якая б стала суадносілася ў моўнай свядомасці ўсіх або большасці носьбітаў мовы з кожным са сваіх варыянтаў. Таму афарызмы, што разова ўзнаўляюцца або цытуюцца, проціпастаўлены ў межах апазіцыі мова vs. маўленне толькі мадэлям сказаў, па якіх пабудаваны. Такое проціпастаўленне характэрна і для афарызмаў, што ствараюцца ў маўленні.

Рэгулярнае ўзнаўленне і цытаванне афарыстычных адзінак адрозніваецца паводле распаўсюджвання сярод носьбітаў мовы, аб’ём якога дыферэнцуецца на **агульнамоўны** (у маўленні ўсіх носьбітаў агульнанароднай мовы або іх пераважнай

большасці), **дыферэнцавана-моўны** (у маўленні носьбітаў літаратурнай мовы, асобных тэрытарыяльных ці сацыяльных дыялектаў), **дыферэнцавана-маўленчы** (у маўленні часовых ці колькасна невялікіх калектываў носьбітаў мовы), **індывідуальна-маўленчы** (у маўленні асобных носьбітаў мовы).

Апазіцыю “стварэнне vs. узнаўленне (цытаванне)” афарызмаў мэтазгодна суадносіць не толькі з апазіцыяй “маўленчыя vs. моўныя”, але і “аказіянальныя vs. узуальныя” адзінкі. Гэта дазваляе разглядаць стваральныя ў маўленні афарызмы не толькі як маўленчыя творы, але і як **аказіянальныя аналагі ўзуальных адзінак**. Колькасць аказіянальных афарызмаў істотна перавышае фонд узуальных, што тлумачыцца прыметай дыскурсіўнай самастойнасці – для ўтварэння новай афарыстычнай адзінкі, у адрозненне ад утварэння новага слова ці фразеалагізма, не патрэбна наяўнасць адпаведнай моўнай лакуны, якую трэба (пажадана) ліквідаваць. Дзякуючы гэтай уласцівасці працэс **узуалізацыі** новых афарызмаў не менш дынамічны, чым у лексічных і фразеалагічных адзінак (афарызм-наватвор не абумоўлены пэўным маўленчым кантэкстам, таму можа вельмі хутка набываць шырокую вядомасць і рэгулярную ўзнаўляльнасць).

**3.2 “Уласцівасці і разнавіднасці моўных афарызмаў”.** Агульнамоўныя і дыферэнцавана-моўныя афарызмы ўтвараюць самастойную групу адзінак – **моўныя афарызмы**, якія рэгулярна ўзнаўляюцца накішталт лексічных і фразеалагічных адзінак, але не ўтвараюць уласнай падсістэмы ў мове. Моўныя афарызмы выкарыстоўваюцца ў маўленні для адлюстравання такіх фрагментаў рэчаіснасці, як універсальныя заканамернасці, паколькі іх нельга прама і непасрэдна абазначыць лексічнымі і фразеалагічнымі адзінкамі (у гэтым сэнсе моўныя афарызмы проціпастаўлены адначасова і словам, і фразеалагізмам).

Моўныя афарызмы – гэта інтэграцыйны агульны клас афарыстычных адзінак, які складаецца з прыказак і масава ўзнаўляльных літаратурных цытат (крылатых афарызмаў). Моўныя афарызмы падзяляюцца паводле адрозненняў у структуры, у адпаведнасці планаў зместу і выяўлення, у асаблівасцях ужывання (падзельныя vs. непадзельныя, варыятыўныя vs. неварыятыўныя, зменлівыя vs. нязменлівыя, нерэфэрэнтныя vs. рэфэрэнтныя і інш.). Так, паводле адпаведнасці планаў зместу і выяўлення моўныя афарызмы дыферэнцуюцца на тых, што функцыянуюць толькі **як нерэфэрэнтныя** (*Назад не прыдзе хваля тая, што з быстрай рэчкай упывае*), могуць ужывацца адначасова і **як нерэфэрэнтныя, і як рэфэрэнтныя** (*Які музыка, такое і гранне, дзе музыка і гранне можа разумецца і ўвогуле як клас аб’ектаў, і ў дачыненні да дадзенага музыканта і яго грання*), і толькі **як рэфэрэнтныя** (*З паршывай (шалудзівай) авечкі хоць шэрсі (воўны, поўсці) касмык (касмыль)* гаворыцца ў дачыненні да пэўнай асобы, з непашанай да таго, каго называюць *паршывай (шалудзівай) авечкай*).

Моўныя афарызмы ўступаюць паміж сабой у **парадыгматычныя сувязі**, якія падзяляюцца на **семантычныя** (сінанімія, антанімія, аманімія, паняційныя палі), **формаўтваральныя** (формаўтваральныя тыпы), **афарызмаўтваральныя** (утваральныя сувязі, спосабы ўтварэння). У выніку **сінтагматычных сувязяў** могуць спараджацца як разнастайныя камбінацыі моўных афарызмаў, так і асобныя тэксты адметнага тыпу (пераважна ў форме вершаў ці кароткіх эсэ). Моўныя афарызмы ў выпадку спалучэння з іншымі афарызмамі займаюць у маўленчым кантэксце, як правіла, зместава дамінуючую пазіцыю.

**3.3 “Склад і структура афарыстычнага фонду мовы”.** Сукупнасць моўных афарызмаў утварае **афарыстычны фонд мовы** (або **афарыстыку**), які разам з лексічным і фразеалагічным фондамі (лексікай і фраземікай) складае мноства адзінак, што паводле зместу непасрэдна суадносяцца з пазамоўнай рэчаіснасцю і ў сувязі з яе ўспрыняццем, структурызацыяй і канцэптуалізацыяй утвараюць у масавай свядомасці нацыянальна-моўную карціну свету (часткай якой з’яўляецца **афарыстычная карціна свету** – комплекс ведаў аб існуючых універсальных заканамернасцях і тыповых сітуацыях рэчаіснасці), напр. *бацька / бог бацька; лезці раней за бацьку ў некла / Бацькоў не выбіраюць; Грошы бацькавы – не смецце (Я. Колас)* і г. д. **Парэміка** (сукупнасць парэміялагічных адзінак, у першую чаргу, прыказак) і **эптаніміка** (сукупнасць крылатых слоў) дыферэнцуюцца паводле наяўнасці vs. адсутнасці ў іх складзе афарыстычных адзінак і з’яўляюцца, адпаведна, часткамі або афарыстыкі, або фраземікі.

Афарыстычны фонд агульнанароднай мовы з’яўляецца неаднароднай сукупнасцю і размяжоўваецца на групы адзінак паводле экстралінгвістычных і ўнутрымоўных фактараў. Эстралінгвістычныя фактары – гэта паходжанне і крыніцы, сацыяльная абумоўленасць функцыянавання і часавая агульнасць, адлюстраванне прадметнай і канцэптуальнай катэгарызацыі рэчаіснасці і г. д. Унутрымоўныя фактары – гэта стылістычная дэтэрмінаванасць і экспрэсіўная афарбоўка моўных афарызмаў, сфера іх ужывання і інш.

Афарыстычны фонд (як і лексічны і фразеалагічны) дыферэнцуецца паводле ўжывальнасці на актыўныя і пасіўныя адзінкі. Першыя характарызуе шырокая вядомасць, масавая ўжывальнасць, высокая ступень частотнасці ў маўленні, яны ўтвараюць **актыўную частку** моўных афарызмаў накіраваную на актыўных фондаў лексічных і фразеалагічных адзінак. **Пасіўную частку** моўных афарызмаў утвараюць адзінкі, якія вядомы большасці носбітаў мовы, але рэдка выкарыстоўваюцца ў маўленні (устарэлыя, стылістычна абмежаваныя і інш.). У складзе актыўнай часткі афарыстычнага фонду беларускай мовы пераважаюць фальклорныя афарызмы. Так, у сучаснай беларускай літаратурнай мове ўжываецца каля 2100 прыказак і 900 крылатых афарызмаў.

**3.4 “Моўны мінімум фальклорных афарызмаў”.** Найбольш вядомыя, масава ўжывальныя і частотныя ў маўленні фальклорныя афарызмы актыўнай

часткі афарыстычнага фонду беларускай мовы ўтвараюць яго **моўны мінімум**. **Методыка** выяўлення моўнага мінімуму фальклорных афарызмаў засноўваецца на “парэміялагічным эксперыменце” Р.Л. Пермякова, але патрабуе істотных удакладненняў. Эксперымент не можа грунтавацца на інтраспекцыі, павінен складацца з паслядоўна дэтэрмінаваных этапаў, спалучаць прыёмы і ўмовы як сацыялінгвістычнага, так і псіхалінгвістычнага эксперыменту. Эксперымент варта праводзіць у тры этапы: 1) акцэнтаванае анкетаванне; 2) неакцэнтаванае анкетаванне; 3) асацыяцыйны эксперымент. Кожны этап павінен праводзіцца ў свой дзень. Вынікі кожнага этапу апрацоўваюцца незалежна адзін ад аднаго і параўноўваюцца з мэтай выявіць найбольш і найменш вядомыя інфармантам адзінкі. Тэа фальклорныя афарызмы, якія маюць найвышэйшую вядомасць па выніках усіх этапаў эксперыменту, складаюць **ядро моўнага мінімуму**.

Паводле распрацаванай методыкі ўстаноўлены прыказкавы мінімум беларускай мовы (392 адзінкі, з іх 83 яго ядро). Сімтаматычна, што беларускі прыказкавы мінімум з’яўляецца бліжэй да прыказкавых мінімумаў польскай мовы (72 адзінкі) G. Szpila [2002], нямецкай мовы (77 адзінак) P. Grzybek [1991] і англійскай мовы (75 адзінак) W. Mieder [2004], чым да прыказкавага мінімуму рускай мовы (67 адзінак) G.L. Permiakov [1989].

Вызначэнне моўнага мінімуму кожны раз адлюстроўвае адзін з магчымых гістарычных ракурсаў найбольш вядомых фальклорных афарызмаў беларускай мовы (вызначаных у пэўны час пэўным спосабам). Такіх ракурсаў можа быць шмат. Чым далей яны аддалены па часе адзін ад аднаго, тым больш паміж імі будзе якасных і колькасных разыходжанняў. Аднак кожны такі гістарычны ракурс можна кваліфікаваць як лінгвістычную мадэль аб’ектыўна існуючага моўнага мінімуму (на кожным этапе ў гісторыі беларускай мовы ёсць сваё мноства найбольш вядомых фальклорных афарызмаў).

**3.5 “Асноўны моўны фонд фальклорных афарызмаў”.** Прыказкавы мінімум якасна абмежаваны моўным матэрыялам, зместава актуальным толькі ў пэўны перыяд развіцця мовы, а таксама гістарычна зменлівымі экстралінгвістычнымі фактарамі (культурнымі прыярытэтамі эпохі, зменаў светапоглядных парадыгм у грамадстве, сацыяльнымі катаклізмамі і інш.). “Парэміялагічны эксперымент” і яго вынікі адпавядаюць дыяхранічнаму падыходу да вывучэння мовы. Калі ж даследаваць корпус фальклорных афарызмаў у сінхранічным аспекце, то можна заўважыць пэўную колькасць адзінак, якія функцыянавалі ў старажытны перыяд развіцця мовы і працягваюць актыўна ўжывацца ў наш час. Сукупнасць такіх адзінак мэтазгодна кваліфікаваць як **асноўны фонд** – фальклорныя афарызмы, лексічна-граматычная арганізацыя якіх не змяняецца на працягу стагоддзяў, якія з’яўляюцца найбольш вядомымі, а г.зн. эпістэмалагічна актуальнымі для носбітаў беларускай мовы на працягу доўгага часу і па сённяшні дзень. Вызначэнні моўнага мінімуму і асноўнага фонду фальк-

лорных афарызмаў проціпастаўлены паводле глабальнай антыноміі двух планаў аналізу моўнай сістэмы – дыхранічнага і сінхранічнага.

Вызначальнай прыметай асноўнага фонду фальклорных афарызмаў з’яўляецца іх **панхранічнасць** (аднолькава шырокая ўжывальнасць у розныя перыяды гістарычнага развіцця мовы). Лексічна-граматычныя мадыфікацыі (варыянты, формы) фальклорнага афарызма ў яго філагенезе можна вызначыць як **“панхранічная парадыгма”** пры ўмове верыфікаванай нязменнасці зместу дадзенай адзінкі ў гісторыі мовы. Найбольш старажытныя адзінкі, якія масава ўжываюцца ў маўленні па цяперашні час, утвараюць **ядро асноўнага фонду**.

Пры вызначэнні асноўнага фонду фальклорных афарызмаў у беларускай мове трэба выкарыстоўваць: 1) сінхранічны падыход; 2) колькасную метадку (для выяўлення адзінак, што найбольш часта сустракаюцца ў пісьмовых крыніцах); 3) трансфармацыйную метадку (для вызначэння і апісання структурных мадыфікацый фальклорнага афарызма ў розныя перыяды развіцця мовы ў якасці панхранічнай парадыгмы яго форм; для размежавання генетычна розных адзінак і перафразаванняў, не сінанімічных зыходным адзінкам).

Паводле вызначаных прынцыпаў устаноўлены асноўны прыказкавы фонд беларускай мовы (534 адзінкі, у тым уліку 109 прыказак утвараюць яго ядро з XVII па XXI ст.). Пры параўнанні моўнага мінімуму і асноўнага фонду прыказкавых афарызмаў зафіксавана каля 45% супадзенняў, а пры параўнанні адзінак іх ядраў – каля 14,0% супадзенняў. Гэта дае падставы сцвярджаць, што прыказкавы мінімум і асноўны прыказкавы фонд не супадаюць ні якасна, ні колькасна, мінімум характарызуецца большай дынамікай, чым асноўны фонд, мінімум паводле сваіх якасных характарыстык у значнай ступені залежыць ад экстралінгвістычных фактараў, таму не можа змяшчаць найбольш значныя асаблівасці семантыкі, структуры, ужывання, паходжання і г. д. адзінак усяго прыказкавага фонду агульнанароднай мовы (насуперак Р.Л. Пермякову). Такія асаблівасці ўласцівы асноўнаму фонду і толькі ў пэўнай ступені адлюстраваны ў складзе моўнага мінімуму.

У **главе 4 “Моўныя ўласцівасці афарыстычных адзінак”** вызначаны семантычныя асаблівасці і асноўныя семантычныя тыпы афарызмаў; спецыфіка іх граматычнай формы і спалучальнасці; устаноўлены структурныя асаблівасці афарыстычных адзінак пры ўжыванні ў маўленні; вызначаны асноўныя спосабы ўтварэння і акрэслены функцыі афарызмаў у беларускай мове.

**4.1 “Семантыка афарыстычных адзінак”.** Пры апісанні семантыкі выказвання неабходна ўлічваць розны анталагічны статус адлюстраваных у іх фрагментаў рэчаіснасці, якія могуць быць часткай або актуальнай (падзейнай) рэальнасці, або віртуальнай (ментальнай). У афарызмах адлюстроўваецца менавіта віртуальная рэальнасць, калі абагульняюцца сувязі паміж цэлымі класамі

прадметаў, з’яў, працэсаў і г. д., што нельга кваліфікаваць як “сітуацыі”. У дадзеным выпадку “сітуацыі” як сукупнасці тых ці іншых абставін, г. зн. пэўнай падзеі, няма і быць не можа або яшчэ, або ўжо (у залежнасці ад дэдуктыўнага ці індуктыўнага характару абагульнення), паколькі вельмі цяжка вызначыць як “сітуацыю” сукупнасць мысленчых уяўленняў, высноў і г. д. (нейкіх абстрактных абставін).

У афарыстычных выказваннях рэчаіснасць не проста абагульняецца, а набывае ўсеагульны характар, універсалуецца, менавіта таму ў іх адсутнічае часавая, прасторавая і персанальная лакалізацыя прэдыката, суб’екта і аб’екта. Афарызмы адлюстроўваюць не сітуацыі, а такія спецыфічныя фрагменты рэчаіснасці, як універсальныя заканамернасці (г.зн. вызначаныя ў межах сапраўднага ці выдуманнага свету неабходныя і рэгулярныя сувязі паміж цэлымі класамі неадзінкавых аб’ектаў, нахштальт, *Усім X класа X заўсёды ўласцівы ўсе Y класа Y*, або *Усе X класа X заўсёды робяць усе дзеянні Y класа Y*, або *Усе X класа X заўсёды маюць сувязь Y класа Y з усімі Z класа Z*). Гэтым афарызм істотна адрозніваецца ад іншых свабодных і ўстойлівых выказванняў і ўтварае **асобны семантычны тып выказвання**. Такой трактоўцы афарыстычнай семантыкі не супярэчыць тое, што многія афарызмы (асабліва прыказкавыя) маюць пераносную матывіроўку агульнага значэння, а нярэдка і страчаную (або непразрыстую для носьбітаў мовы) унутраную форму. Так, любое вобразнае абагульненне ўніверсальнага характару на ўзроўні фразы немагчыма без існавання ў прэсупазіцыі (у свядомасці носьбіта мовы) уяўлення аб дадзенай заканамернасці рэчаіснасці, якое адлюстравана ў афарызме з дапамогай пэўнай метафары або экспліцытна (складае прамое агульнае значэнне), або імпліцытна (складае пераноснае агульнае значэнне).

Універсальныя заканамернасці супрацьпастаўляюцца ў залежнасці ад характару абагульнення сапраўднага ці выдуманнага свету на не супярэчныя і супярэчныя рэчаіснасці: *Каб сонца засланіць – вушэй асліных мала (К. Краніва)* і *Усялякае бывае: жук рыкае, а карова лятае*; намалагічныя і не намалагічныя: *У спрэчках нараджаецца ісціна vs. Колькасць пераўтавараецца ў якасць*; грэгерычныя і трыістычныя: *Самыя непатрэбныя рэчы ў кватэры – падарункі vs. Зімой цяпла чакаць не варта*; дырэктыўныя і дэкларатыўныя: *Людзей смяшы, а сам не смейся (Я. Брыль) vs. Вочы – люстра душы*; парадаксальныя і алагічныя: *Добры фурман адразу воз пераверне vs. Хочаш убачыць саву – слухай! (М. Коўзкі)*. На гэтай падставе можна вылучыць **семантычныя тыпы афарызмаў**, якія ўтвараюць разнавіднасць парадэгматычных сувязяў паміж афарызмамі. Адзінкі розных семантычных тыпаў адрозніваюцца па сферы ўжывання і прыналежнасці да пэўных класаў (сярод афарызмаў як тэкстаў масавай камунікацыі няма парадаксальных і алагічных адзінак, сярод прыказак – трыістычных адзінак з прамой матывіроўкай агульнага значэння і г. д.).

#### 4.2 “Граматычная форма і спалучальнасць афарыстычных адзінак”.

Афарызмы не спалучаюцца са словамі і фразеалагізмамі, а складаюцца з іх, уступаюць у сінтагматычныя сувязі з прэдыкатыўнымі адзінкамі, у спалучэнні з імі ўтвараюць тэксты. Афарызмы маюць граматычную форму сказа, адметнага паводле сінтаксічнай семантыкі. Сказы, па якіх пабудаваны афарызмы, не маюць актуалізаванай суаднесенасці з рэчаіснасцю, граматычныя формы (часу, ліку, асобы і г. д.) у такіх сказах выкарыстоўваюцца ў другасных граматычных значэннях (па-за сувяззю з пэўным часам, асобай, абставінамі і г. д.) з мэтай адлюстравання абагульнена-ўніверсальнага зместу (агульнага і пазачасавага сцвярджэння), напр.: *Кніга навучыла чалавека жыццю* (форма адзіночнага ліку назоўніка акрамя ўласцівага ёй значэння адзінкавасці, можа азначаць таксама і значэнне ўсеагульнасці, а форма аорыста можа азначаць акрамя закончанага аднакратнага дзеяння, што адбылося ў мінулым, яшчэ і пазачасавы працэс).

Сукупнасць афарызмаў вылучаецца ў асобнае мноства, якое складаецца з адзінак двух тыпаў – што **ствараюцца** ў маўленні (афарызмы як маўленчыя ўтварэнні – **афарыстычныя выказванні**) і што ў ім **паўтараюцца** або **масавы ўзнаўляюцца** (афарызмы як маўленчыя або як моўныя клішэ – **устойлівыя афарыстычныя фразы**). І першыя, і другія ўтвараюць як свабодныя, так і несвабодныя спалучэнні, якія або складаюць **камбінаваныя афарыстычныя адзінкі** (*Бяда бяду родзіць, бяда з бядою ходзіць*), або ўтвараюць спецыфічную разнавіднасць тэкстаў, вылучаюцца ў іх асобны тып – **афарыстычны тэкст** (складаецца з адных афарызмаў). Масавы ўзнаўляльныя афарызмы рэалізуюцца падобна моўным адзінкам, маюць дзве формы – абстрактную і канкрэтную. **Абстрактныя формы** афарызмаў – гэта мысленчыя інварыянты, што захоўваюцца ў сядомасці носбітаў мовы, **канкрэтныя формы** афарызмаў – гэта асобныя рэальныя варыянты, што ўжываюцца ў маўленні. Параўн. інварыянт прыказкі (адлюстроўваецца ў слоўніку як рээстравая адзінка) – *Воран ворану (Груган гругану, Крумкач крумкачу) вачэй (вока) не выдзеўбе (не выключе, не дзяўбе, не клюе)* і яе канкрэтныя варыянты, што рэалізуюцца ў маўленні – *Воран ворану вока не выдзеўбе; Груган гругану вачэй не дзяўбе; Крумкач крумкачу вачэй не выключе* і г. д. Спалучэнні афарыстычных адзінак з іншымі прэдыкатыўнымі адзінкамі ўтвараюць спецыфічную разнавіднасць тэксту – **афарызаваны тэкст** (колькасць ужытых афарызмаў дэтэрмінуе **ступень яго афарызаванасці**).

Масавы ўзнаўляльныя афарызмы могуць уступаць з лексічнымі адзінкамі і фразеалагічнымі адзінкамі ў адносіны фармальнай тоеснасці пры захаванні семантычных і функцыянальных адрозненняў. Такія адносіны можна вызначыць як “**міжузроўневая аманімія**”, г. зн. такая асіметрыя паміж экспанентам моўнага знака і яго планам зместу, калі адна і тая ж адзінка можа паводле плана выяўлення адначасова належыць да некалькіх узроўняў моўнай сістэмы (з’ява рэдкая, але паказальная). Міжузроўневая аманімія афарызмаў і фразеалагізмаў

з'яўляецца вынікам або **фразеалагізацыі афарызмаў**, або **афарызацыі фразеалагізмаў** (раздзел 2.4). Міжузроўневая аманімія афарызмаў і лексічных адзінак утвараецца ў выніку лексікалізацыі пераноснага агульнага значэння фраз, якія ў прамым агульным значэнні з'яўляюцца афарыстычнымі. План зместу афарызма лексікалізуецца ў выніку кампрэсіі пераноснага агульнага значэння (*Цямна вада ва аблацэх* 'незразумела') або праз пераход афарызма ў лексічную адзінку (*Два боты пара* 'аднолькавыя', *Не бі ляжачага* 'лёгка'). Гэту з'яву можна вызначыць як **лексікалізацыя афарызма**. Яна можа адбывацца адначасова з лексікалізацыяй фразеалагізма, тоеснага (часцей у адной з парадыгматычных форм) паводле плана выяўлення афарызму, у выніку чаго ўтвараюцца аманімічныя лексікалізаваныя адзінкі (*Шукай ветру ў полі* як прыказка 'Няма магчымасці напасці на след таго, што знікла, не пакінуўшы следу' → як лексікалізаваная адзінка 'недасягальна'; *шукай ветру ў полі* як фразеалагізм 'назад не вернеш, не знойдзеш каго-н., чаго-н.' → як лексікалізаваная адзінка 'знікла').

Тыя афарызмы, што ствараюцца і/або ўжываюцца як асобныя тэксты, з'яўляюцца разнавіднасцю такіх малых тэкстаў, як **фразавыя (аднафразавыя) тэксты**, і проціпастаўлены іншым (неафарыстычным) фразавым тэкстам. Да фразавых (аднафразавых) тэкстаў варта адносіць такія тэксты, што, па-першае, складаюцца з аднаго простага ці складанага сказа, сінтаксічны аб'ём (колькасць сінтаксічных сувязяў) якога звычайна не перавышае памераў аператыўнай (кароткатэрміновай) памяці чалавека ( $7 \pm 2$  адзінкі), а па-другое, не змяшчаюць у сабе іншых аднафразавых тэкстаў. Ад фразавых тэкстаў трэба адрозніваць такія малыя тэкставыя формы, у якіх змяшчаецца два ці больш сказа (фразавых кампанента). Менавіта таму да аднафразавых тэкстаў не адносяцца такія малыя жанравыя формы, як *апафегма*, *хрыя*, *байка*, *анекдот*, *велярызм*, мастацкія *творы-мініяцюры*, што складаюцца з некалькіх сказаў (як неафарыстычных фраз, так і афарызмаў). Гэтыя і блізкія да іх малыя жанравыя формы мэтазгодна вызначаць як **мініфразавыя тэксты** (звышфразавыя ўтварэнні з мінімальнай колькасцю фразавых кампанентаў).

**4.3 “Структура афарыстычных адзінак у маўленні”** можа істотна змяняцца ў залежнасці ад характару іх сувязі з кантэкстам. Так, структура афарызма застаецца нязменнай, калі яго пазіцыя ў маўленні **кантэкстава незалежная** (сінтаксічна цалкам аўтаномная ці адносна аўтаномная), аднак змяняецца, калі яго пазіцыя ў маўленні **кантэкстава залежная** (семантычна і/або сінтаксічна дэтэрмінаваная). Кантэкстава залежная пазіцыя прадугледжвае або індывідуальна-аўтарскае перафразаванне (разавае змяненне), або ўжыванне афарызма ў парадыгматычнай форме (рэгулярнае змяненне). **Індывідуальна-аўтарскае перафразаванне** можа быць спантаным ці наўмысным, закранаць або толькі структуру, або і структуру, і змест афарыстычнай адзінкі. Масава ўзнаўляльныя афарызмы часта рэалізуюцца ў маўленні ў **парадыгматычных формах** – такіх рэгулярных



структурных змяненнях (формах), якія ў сукупнасці маніфестуюць моўны афарызм як цэласную адзінку аналагічна парадыгме форм слова ці фразеалагізма. Аднак у адрозненне ад лексічных і фразеалагічных адзінак парадыгматычныя змяненні афарызмаў больш складаныя, таму што закранаюць адначасова некалькі планаў арганізацыі выказвання – граматычную структуру, лексічны склад, мадальную семантыку, а таксама могуць набываць звышфразавы характар. Напрыклад, змяненні граматычнай структуры прыказкі *Адрыгнуцца воўку авечыя слёзы* адбываюцца ў межах сінтаксічнай парадыгмы сказа: *Адрыгнуліся воўку авечыя слёзы / Адрыгаюцца воўку авечыя слёзы / Будуць адрыгацца воўку авечыя слёзы / Ці адрыгнуцца воўку авечыя слёзы / Няхай адрыгаюцца воўку авечыя слёзы / Адрыгніццяся воўку авечыя слёзы* і г. д. Парадыгматычныя змяненні ў лексічнай арганізацыі прыказкі дэтэрмінуюцца субстытуцыяй, элімінацыяй, інверсіяй, граматычнымі змяненнямі лексічных кампанентаў і інш.: *Адрыгнуцца воўку каровіны слёзы / Адрыгнуцца воўку... / Авечыя слёзы воўку адрыгнуцца / Адрыгнуцца ваўкам авечкіны слёзкі* і г. д. Мадальныя змяненні рэалізуюцца часцей у выглядзе персаналізацыі – канкрэтызацыі або аўтарызацыі зместу прыказкі: *Адрыгнуцца табе, воўк, іх авечыя слёзы / Праўду казаў [той, каму прыпісваецца аўтарства], што “адрыгнуцца воўку авечыя слёзы”* і г. д. Звышфразавыя змяненні – парцэляцыя ці далучэнне да прыказкі новых фразавых кампанентаў: *Адрыгнуцца воўку... Авечыя слёзы / Адрыгнуцца воўку авечыя слёзы, а мядзведзю каровіны* і г. д. У большасці выпадкаў пэўныя разнавіднасці змяненняў спалучаюцца ў маўленні, утвараючы камбінаваныя парадыгматычныя формы моўных афарызмаў. Не для ўсіх масава ўзнаўляльных афарызмаў характэрна наяўнасць поўнай парадыгмы форм, частка іх амаль або ўвогуле не змяняецца пры ўжыванні: *Ад напасці не прапасці; Малое – дурное; Спроба не хвароба; Час – грошы* і г. д.

Аказіянальныя афарыстычныя адзінкі таксама здольны ўжывацца ў кантэкстава залежнай пазіцыі, яны трансфармуюцца з мэтай захавання сэнсавай і структурнай непарыўнасці маўлення. Для афарызмаў-наватвораў іх пэўная мадыфікацыя можа быць адзінай формай рэалізацыі ў маўленні: *Ой, Нупрэі, паглядзі за сынам, – гаворыць сват Яхім, – пара яго апаслівая, маладая* (М. Гарэцкі, “Роднае карэнне”) ← *Маладая пара – апаслівая* (немадыфікаваная форма). Магчымасць ужывання аказіянальных афарызмаў у мадыфікаванай форме тлумачыцца тым, што абагульнена-ўніверсальны кампанент іх зместу фарміруецца, відаць, яшчэ на мысленчым этапе (калі праграмуецца думка), раней за вербальны этап (калі адбываецца лексічна-граматычнае канструяванне выказвання). У мове мастацкай літаратуры і ў мове публіцыстыкі аказіянальныя афарызмы ўжываюцца пераважна ў мадыфікаваных формах, што спараджае праблему вылучэння літаратурнага афарызма з кантэксту.

**4.4 “Утварэнне афарыстычных адзінак”.** Новыя афарызмы з’яўляюцца двума шляхамі – у выніку або іх ўтварэння ад іншых адзінак, або іх трансляцыі з

іншых моў (і тыя, і другія адзінкі праходзяць этапы інавацыі, неалагізацыі і ўзуалізацыі). Утварэнне новых афарызмаў (афарыстычная дэрывацыя, або **афарызмаўтварэнне**) бывае першаснае (**невыворнае**), калі новыя афарызмы ствараюцца па мадэлі сказа з сінтаксічнай семантыкай пазачасавасці ці ўсеагульнасці шляхам свабоднага спалучэння лексічных і фразеалагічных адзінак і іх значэнняў, і другаснае (**выворнае**) – шляхам відазмянення і/або камбінацыі выказванняў неафарыстычнага зместу, фразеалагізмаў, іншых афарызмаў. Выворныя афарызмы ствараюцца двума спосабамі – у выніку разавай трансфармацыі (перафразавання) зыходных адзінак або ў выніку іх афарызацыі. **Перафразаванне** адбываецца паводле структурна-семантычных трансфармацый зыходнай адзінкі на падставе яе матывацыйнай (зместавай) сувязі з вытворным афарызмам: *Людзьмі звацца (Я. Купала) → Быць людзьмі. Не толькі імі звацца (Л. Геніюш); не нюхаць пораху → Порах выдумаў той, хто яго не нюхаў (М. Коўзкі)*. Афарызмы, утвораныя шляхам перафразавання іншых афарыстычных адзінак, могуць быць ім як сінанімічныя, так і не сінанімічныя, захоўваць ці не захоўваць іх лагічную структуру, сінтаксічную будову, спосаб матывіроўкі значэння: *Чалавек – звер чалавеку (Я. Колас) ← Чалавек чалавеку воўк; Касцей гарэлка не паломіць (Я. Колас) ← Пар касцей не ломіць і г. д.* **Афарызацыя** (у афарызмаўтваральным сэнсе) – гэта пераўтварэнне зыходнай адзінкі (фразеалагізма, свабоднай фразы з рэферэнтнай семантыкай) у афарызм без яе перафразавання, шляхам змянення яе плана зместу (семантычнай структуры, парадыгматычных і сінтагматычных сувязяў): *Жыві сваім розумам* (парада каму-н., імператыўная форма фразеалагізма *жыць сваім розумам*) → *Жыві сваім розумам* (афарызм, змяшчае абагульненае павучанне, адрасаванае ўсім: *Кожны...*). З’ява афарызацыі фразеалагізмаў апісана ў раздзеле 2.4.

**4.5 “Функцыі афарыстычных адзінак”.** Масва ўзнаўляльных афарызмы выконваюць базавыя і вытворныя ад іх (прыватныя) функцыі мовы, якія ў адносінах да афарыстычных адзінак рэалізуюцца як **аблігаторныя** функцыі (камунікатыўная, кагнітыўная, кумулятыўная) і як **факультатыўныя** (усе астатнія). Прыватныя функцыі мовы могуць спецыфікавацца ў дачыненні да афарызма (канатыўная функцыя рэалізуецца як аргументацыйная і г. д.). Афарыстычныя адзінкі маюць **спецыфічныя** функцыі, якія размяжоўваюцца на **агульныя** з іншымі адзінкамі (уласцівыя як афарызмам, так і іншым свабодным і ўстойлівым фразам, аднафразавым тэкстам) і **ўнікальныя** (уласцівыя толькі афарызмам). Да ўнікальных функцый афарызма адносяцца **ўніверсалізуючая і стылевызначальная**.

Універсалізуючая функцыя маніфестуе такую ўласцівасць афарызмаў, як адлюстраванне ўніверсальнага абагульнення рэчаіснасці ў проціпастаўленне факталагічнаму абагульненню. Стылевызначальная функцыя суадносіцца з універсалізуючай, выяўляе яе і абумоўлена ёй пры неадзінкавым ужыванні афа-

рызмаў. Ужыванне афарызмаў можа ўтвараць **афарыстычны стыль**, які прадугледжвае зместавую ўніверсалізацыю (афарызацыю) маўлення, калі змест паведамлення перадаецца з дапамогай пераважна афарыстычных адзінак. Афарыстычны стыль рэалізуецца ў тэксе, які характарызуецца найвышэйшай ступенню афарызацыі (у афарызаваным тэксце), аднак не з'яўляецца прыметай афарыстычнага тэксту (які ствараецца з адных афарызмаў). Індывідуалізацыя выкарыстання розных тыпаў афарыстычных адзінак у розных формах, сэнсах, функцыях, камбінацыях і г. д. пры рэалізацыі афарыстычнага стылю ўтварае яго індывідуальна-аўтарскую разнавіднасць – **афарыстычны ідыястыль**.

## ЗАКЛЮЧЭННЕ

### Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

Даследаванне семантыкі, структуры і функцыянавання афарыстычных адзінак у беларускай мове дазволіла зрабіць наступныя вывады.

1. Лінгвістычна значныя прыметы (уласцівасці) афарыстычных адзінак падзяляюцца на аблігаторныя і факультатыўныя, вызначальныя і невызначальныя. Аблігаторнымі прыметамі з'яўляюцца аднафразавасць, абагульненасць зместу, дыскурсіўная самастойнасць. Да факультатыўных прымет афарызма адносяцца звышслоўнасць, ідыяматычнасць, ужывальнасць як асобнага тэксту, выразнасць формы, узнаўляльнасць і ўстойлівасць. Узнаўляльнасць і ўстойлівасць у адносінах да афарыстычных адзінак мэтазгодна разглядаць дваяка – як рэальныя і як патэнцыяльныя ўласцівасці, паколькі рэальна ўзнаўляюцца (як масава, так і разова) не ўсе афарызмы, што спараджаюцца ў маўленні, а ўстойлівасцю характарызуюцца толькі тыя афарыстычныя адзінкі, якія рэгулярна ўзнаўляюцца ў маўленні ў гатовым выглядзе, хоць кожны афарызм ствараецца ва ўжо патэнцыяльна гатовай для ўзнаўлення форме [3; 5; 41; 48; 51; 52; 53; 55; 56; 57; 58; 59; 65; 67; 75; 106].

На падставе аблігаторных прымет афарызмы проціпастаўляюцца ўсім іншым звышслоўным утварэнням як асобны тып фразавых адзінак. Сукупнасць аблігаторных прымет афарызма маніфестуе якасць афарыстычнасці ва ўласна мовазнаўчым сэнсе і складае лінгвістычны кампанент у вызначэнні яе паняцця. Абагульненасць зместу адыгрывае ў шэрагу аблігаторных прымет афарызма адметную ролю, паколькі, з аднаго боку, адрозніваецца ад абагульнення зместу іншых аднафразавых адзінак (мае не факталагічны, а ўніверсальны характар), таму з'яўляецца ў гэтым плане вызначальнай для афарызмаў, з другога боку, дэтэрмінуе дыскурсіўную самастойнасць афарыстычных адзінак [1; 3; 5; 41; 48; 53; 59; 65; 75; 88; 90; 94; 95; 99; 106].

Агульнасць фальклорных і літаратурных афарызмаў абумоўлена аднолькава ўласцівымі ім моўнымі прыметамі. Адрозненні фальклорных і літаратурных афа-

рызмаў у праяўленні агульных прымет абумоўлены, па-першае, спецыфікай малых жанраў фальклору і літаратуры (прыказак і літаратурных выслоўяў), а па-другое, стылістычнымі сродкамі народна-гутарковай і літаратурнай мовы, вуснага і пісьмовага маўлення. Аб'ектыўныя адрозненні мовы фальклору і літаратурнай мовы імкнуцца нейтралізавацца ў сучасных афарызмах. Многія літаратурныя афарызмы пераходзяць у разрад прыказак (асабліва іншамоўныя). Фальклорныя афарызмы набліжаюцца па сваіх уласцівасцях да літаратурных (развіваецца новы маўленчы жанр – народна-літаратурныя афарызмы). Часта аўтарскія афарызмы ўтвараюцца ад фальклорных, ствараюцца па іх мадэлях, набываюць іх якасныя характарыстыкі. Фальклорныя афарызмы перафразоўваюцца ў літаратурнай мове, набываюць новыя рысы і ўспрымаюцца як індывідуальна-аўтарскія [5; 11; 28; 40; 64; 66; 70; 77; 78; 79; 96; 102; 106; 108; 109; 111; 120; 121; 122].

2. Усе фразавыя (аднафразавыя) тэксты, маўленчыя ці моўныя клішэ, творы малых жанраў літаратуры ці фальклору могуць быць або афарыстычнымі (мець абагульнены змест і дыскурсіўную самастойнасць), або неафарыстычнымі (не мець названых прымет). У адносінах да афарыстычных літаратурных выслоўяў, крылатых слоў, парэмій і г. д. паняцце афарызма разглядаецца як катэгарыяльнае, што дазваляе не толькі аб'яднаць іх у асобны тып фразавых адзінак (афарыстычных) на падставе адной уласцівасці (якасці афарыстычнасці), але і супрацьпаставіць іх на гэтай падставе ўсім астатнім (неафарыстычным) адзінкам. У адносінах да ўсіх разам літаратурных выслоўяў, крылатых слоў, парэмій і г. д. паняцце афарызма мэтазгодна разумець як класіфікацыйнае паводле дыферэнцыяцыі іх усіх на “афарызмы” і на “не афарызмы”. Адзінкі толькі адной разнавіднасці фразавых парэмій амаль усе маюць абагульнены змест – прыказкі, каля 85% якіх з'яўляюцца афарызмамі [3; 4; 5; 11; 15; 25; 27; 42; 47; 59; 61; 64; 75; 76; 84; 102; 106].

Афарызмы і фразеалагізмы не з'яўляюцца тоеснымі звышслоўнымі ўтварэннямі (маюць розныя семантычныя, структурныя, утваральныя, сістэмныя, функцыянальныя ўласцівасці, утвараюць уласныя мноствы, дыферэнцуюцца на розныя класы і тыпы і г. д.), таму характарызуюцца неаднолькавым наборам лінгвістычных прымет. Прыметы, якія супадаюць у адзінках абодвух тыпаў, маюць розную моўную прыроду. Афарыстычныя і фразеалагічныя адзінкі могуць уступаць паміж сабой ва ўтваральныя адносіны – пераходзіць адны ў другія ў выніку страты пэўных сваіх уласцівасцей і набыцця іншых. Размяжоўваюцца з'явы фразеалагізацыі афарызма (у выніку страты абагульненага зместу і набыцця новага значэння шляхам ідыяматызацыі) і афарызацыі фразеалагізма (у выніку страты ранейшага значэння і набыцця новага, абагульненага зместу). Узнаўляльныя афарызмы не з'яўляюцца часткай фразеалагічнага фонду, утвараюць асобнае мноства на падставе ўласных якасных характарыстык [3; 4; 5; 10; 13; 27; 41; 59; 62; 65; 75].

Агульная сістэматызацыя афарыстычных адзінак прадугледжвае іх размежаванне на класы і тыпы. Класы вылучаюцца на падставе найбольш агульных прымет, знаходзяцца паміж сабой у адносінах апазіцыі і іерархіі і ў сукупнасці складаюць афарыстычны матэрыял мовы: прэцэдэнтныя (→ індывідуальна-маўленчыя vs. агульнамоўныя → крылатыя афарызмы vs. афарызмы-парэміі → ідыёмы vs. не ідыёмы) vs. непрэцэдэнтныя (→ рэкурэнтныя vs. нерэкурэнтныя → рэплікі vs. тэксты → літаратурныя vs. масавай камунікацыі). Тыпы – такія разнавіднасці, якія рэпрэзентуюць пэўныя ўласцівасці або пэўную частку афарызмаў (пэўны клас), проціпастаўляюцца адзін аднаму, але не ўступаюць у адносіны іерархіі (монапрэдыкатыўныя vs. поліпрэдыкатыўныя; звышслоўныя vs. аднаслоўныя; індыкатыўныя vs. імператыўныя; фіксаваныя vs. варыятыўныя; невытворныя vs. вытворныя; уласна моўныя vs. іншамоўныя і г. д.). Усе тыпы афарызмаў размяжоўваюцца на агульныя і прыватныя, на нейтральныя і нацыянальныя. Да агульных тыпаў адносяцца афарыстычныя адзінкі любых класаў, а да прыватных тыпаў – пэўнага класа, калі тып з’яўляецца падкласам (рэплікі → кантэкстна-аўтаномныя vs. кантэкстна-залежныя; крылатыя афарызмы → пэўна-аўтарскія vs. пэўна-тэкставыя vs. ананімна-літаратурныя; афарызмы-парэміі → прыказкі vs. гаспадарчыя выслоўі vs. народныя прыкметы і г. д.). Да нейтральных тыпаў афарызмаў адносяцца тыя, што сустракаюцца ў многіх мовах, да нацыянальных тыпаў – тыя, што ўласцівы адной мове (паходзяць з яе, ужываюцца ў ёй – беларускія зномы і вершасказы, іспанскія грэгерыі, англійскія мэрфізмы і інш.). Афарыстычныя адзінкі пад уплывам моўнай дынамікі могуць страчваць прыметы аднаго класа і набываць прыметы іншага класа. Пераход з аднаго класа ў іншы абмежаваны іерархіяй класаў афарыстычных адзінак. Паміж адзінкамі розных класаў могуць узнікаць адносіны аманіміі [4; 5; 38; 39; 59; 62; 64; 66; 76; 100; 101; 102; 106].

**3.** Афарыстычныя адзінкі ўжываюцца ў маўленні траяка: або ствараюцца (як індывідуальна-аўтарскія наватворы), або цытуюцца разова ці рэгулярна (паўтараюцца як адзінкі, якія не страцілі аўтарства), або ўзнаўляюцца разова ці рэгулярна (паўтараюцца як адзінкі, пазбаўленыя аўтарства). Рэгулярнае ўзнаўленне і цытаванне афарыстычных адзінак можа быць агульнамоўным, дыферэнцавана-моўным (у межах розных форм існавання агульнанароднай мовы), дыферэнцавана-маўленчым (у межах часовых ці колькасна невялікіх груп носьбітаў мовы), індывідуальна-маўленчым (у маўленні асобных носьбітаў мовы). Мноства агульнамоўных і дыферэнцавана-моўных афарызмаў варта кваліфікаваць як асобны тып адзінак – моўныя афарызмы, якія рэгулярна ўжываюцца ў маўленні накшталт лексічных і фразеалагічных адзінак, але ў адрозненне ад іх не ўтвараюць уласнай падсістэмы ў мове. Моўныя афарызмы выкарыстоўваюцца ў маўленні для адлюстравання такіх фрагментаў рэчаіснасці (універсальных заканамернасцей), якія немагчыма прама і непасрэдна абазначыць ні лексічнымі, ні

фразеалагічнымі адзінкамі. Моўныя афарызмы захоўваюцца ў свядомасці носьбітаў мовы ў інварыянтнай форме, а рэалізуюцца ў маўленні як шэраг варыянтаў (структурных, семантычных, формаўтваральных). Моўныя афарызмы паводле сваіх парадыгматычных і сінтагматычных адносін з’яўляюцца ізаморфнымі лексічным і фразеалагічным адзінкам [3; 5; 35; 59].

Апазіцыя “стварэнне vs. узнаўленне (цытаванне)” афарызмаў суадносіцца не толькі з проціпастаўленнем “маўленчыя vs. моўныя”, але і “аказіянальныя vs. ўзуальныя” адзінкі, на падставе чаго размяжоўваюцца аказіянальныя афарызмы (што ствараюцца і здольны разова ўзнаўляцца ў маўленні) і ўзуальныя (што масава ўзнаўляюцца ў маўленні). У адрозненне ад лексікі і фразеалогіі ў афарыстычным матэрыяле колькасна пераважаюць не ўзуальныя, а аказіянальныя адзінкі, а працэсы стварэння і ўзуалізацыі новых адзінак не менш прадуктыўныя і дынамічныя, чым у слоў і фразеалагізмаў, што тлумачыцца такой характэрнай прыметай афарызма, як дыскурсіўная самастойнасць (якая не ўласціва ні лексічным, ні фразеалагічным адзінкам) [3; 5; 35; 57; 59].

Моўныя афарызмы з’яўляюцца інтэграцыйным класам афарыстычных адзінак, які ўтвараюць прыказкі і масава ўзнаўляльныя літаратурныя цытаты (крылатыя афарызмы). Клас моўных афарызмаў дыферэнцуецца на падкласы на падставе лінгвістычна значных адрозненняў у структуры, у характары суадносін планаў зместу і выяўлення, у асаблівасцях ужывання ў маўленні і інш. Моўныя афарызмы здольны ўступаць паміж сабой у парадыгматычныя (семантычныя, формаўтваральныя, афарызмаўтваральныя і інш.) і сінтагматычныя сувязі. У выніку спалучэння ў маўленні афарыстычных адзінак могуць утварацца як іх разнастайныя камбінацыі, так і афарыстычныя тэксты адметнага тыпу (якія звычайна маюць штучны характар, ствараюцца ў форме асобных літаратурных твораў малых жанраў – найчасцей, вершаў ці кароткіх эсэ) [3; 5; 59].

**4.** Сукупнасць усіх моўных афарызмаў у мове ўтварае яе афарыстычны фонд (афарыстыку). Афарыстычны, лексічны і фразеалагічны фонды складаюцца з мноства адзінак, што паводле зместу прама і непасрэдна суадносяцца з пазамоўнай рэчаіснасцю, і ў сувязі з яе ўспрыняццем, структурацыяй і канцэптуалізацыяй утвараюць у масавай свядомасці нацыянальна-моўную карціну свету (часткай якой з’яўляецца афарыстычная карціна свету – комплекс ведаў аб універсальных заканамернасцях і тыповых сітуацыях рэчаіснасці). Парэміка (сукупнасць парэміялагічных адзінак) і эпітаніміка (сукупнасць крылатых адзінак) дыферэнцуюцца па наяўнасці vs. адсутнасці ў сваім складзе афарыстычных адзінак і з’яўляецца, адпаведна, часткамі або афарыстыкі (сукупнасці моўных афарызмаў), або фраземікі (сукупнасці фразеалагічных адзінак) [3; 5; 7; 12; 14; 25; 42; 47; 59; 60; 61; 63; 66; 72; 74; 80; 82; 85; 89; 92; 103; 104; 105; 107].

Афарыстычны фонд агульнанароднай мовы з’яўляецца неаднароднай сукупнасцю і размяжоўваецца на групы адзінак паводле ўнутрымоўных фактараў

(стылістычная, экспрэсіўная, функцыянальная дыферэнцаванасць) і пазамоўных фактараў (паходжанне, сацыяльная ці часавая абумоўленасць ужывання і г. д.). Адзінкі афарыстычнага фонду мовы размяжоўваюцца паводле прадуктыўнасці функцыянавання на актыўныя і пасіўныя (накшталт актыўнай і пасіўнай частак слоўнікавага складу мовы) [5; 59]. У складзе актыўнай часткі афарыстычнага фонду беларускай мовы колькасна пераважаюць фальклорныя афарызмы (прыказкі). Афарыстычны фонд сучаснай беларускай літаратурнай мовы складаюць больш за 2100 прыказак і каля 900 крылатых афарызмаў [112; 113; 115; 116; 117; 118; 119; 120].

Найбольш вядомыя, масава ўжывальныя і частотныя фальклорныя афарызмы ўтвараюць моўны мінімум афарыстычнага фонду. Моўны мінімум мае полеваю структуру (ядро і перыферыю), вызначаецца эксперыментальным шляхам і паводле свайго аб'ёму і саставу з'яўляецца гістарычна дэтэрмінаваным (на кожным этапе ў гісторыі мовы ёсць сваё мноства найбольш вядомых і ўжывальных фальклорных афарызмаў), таму яго вызначэнне не выходзіць за межы дыяхранічнага падыходу да аналізу моўных фактаў [2; 5; 6; 9; 21; 59; 69; 73; 93]. Ступень рэпрэзентатыўнасці мадэлі моўнага мінімуму прыказак залежыць ад ступенні карэктнасці як метадыкі, так і ўмоў правядзення эксперыменту па яго вызначэнні. Эксперымент не можа грунтавацца на інтраспекцыі, павінен складацца з паслядоўна дэтэрмінаваных этапаў, спалучаць прыёмы і ўмовы як сацыялінгвістычнага, так і псіхалінгвістычнага эксперыменту. Прыказкі, якія маюць найвышэйшую частотнасць па выніках усіх этапаў эксперыменту ўтвараюць ядро мінімуму. На падставе акрэсленых прынцыпаў і распрацаванай метадыкі мадэрнізаванага “парэміялагічнага эксперыменту” ўстаноўлены моўны мінімум фальклорных афарызмаў беларускай мовы (392 прыказкі, у тым ліку яго ядро – 83 адзінкі) [2; 5; 9; 21; 59; 69; 73; 93].

Сукупнасць тых моўных афарызмаў, лексічна-граматычная арганізацыя якіх не змяняецца на працягу стагоддзяў, якія з'яўляюцца найбольш ужывальнымі, а г. зн. эпістэмалагічна актуальнымі для носьбітаў мовы на працягу доўгага часу яе функцыянавання і па сённяшні дзень, мэтазгодна вызначыць як асноўны моўны фонд. Вызначальнай прыметай яго адзінак з'яўляецца панхранічнасць (аднолькава шырокая ўжывальнасць у розныя перыяды гістарычнага развіцця мовы). Асноўны моўны фонд фальклорных афарызмаў мае полеваю структуру (ядро і перыферыю). На падставе распрацаванай метадыкі ўстаноўлены асноўны моўны фонд фальклорных афарызмаў у беларускай мове (534 адзінкі, у тым ліку яго ядро – 109 найбольш старажытных прыказак, якія фіксуюцца ў пісьмовых крыніцах з XVII па XXI ст.) [2; 5; 6; 9; 21; 32; 59; 69; 71; 73; 81; 93].

Вызначэнні моўнага мінімуму і асноўнага фонду фальклорных афарызмаў, такім чынам, проціпастаўлены паводле глабальнай антыноміі двух планаў аналізу

моўнай сістэмы – дыяхранічнага і сінхранічнага. Моўны мінімум і асноўны фонд не супадаюць ні якасна, ні колькасна. Моўны мінімум характарызуецца большай дынамікай, чым асноўны фонд, і паводле якасных характарыстык у значнай ступені залежыць ад экстралінгвістычных фактараў, таму не можа змяшчаць асноўныя асаблівасці семантыкі, структуры, паходжання, ужывання і г. д. адзінак усяго афарыстычнага фонду агульнанароднай мовы. Такія асаблівасці лакалізуюцца ў асноўным моўным фондзе і толькі ў пэўнай ступені адлюстраваны ў моўным мінімуме [2; 5; 6; 9; 21; 32; 59; 69; 71; 73; 93].

5. Афарыстычныя адзінкі істотна адрозніваюцца паводле семантыкі ад іншых прэдыкатыўных адзінак, утвараюць асобны семантычны тып выказвання (устойлівай фразы). Афарызмы не адлюстроўваюць сітуацый рэчаіснасці, паколькі ў афарыстычных выказваннях (устойлівых фразах) адсутнічае часавая, прасторавая і персанальная лакалізацыя прэдыката, суб'екта і аб'екта. У афарызмах паведамляецца не аб пэўных дзеяннях, працэсах, прадметах, прыметах і г. д. паасобку ці ў выглядзе іх мностваў, а аб цэлых класах аб'ектаў, колькасна нерэлевантных для свядомасці. Афарызмы прызначаны для адлюстравання такіх спецыфічных фрагментаў рэчаіснасці, вызначаных у межах сапраўднага ці выдуманнага свету, як універсальныя заканамернасці (г. зн. неабходныя і рэгулярныя сувязі паміж цэлымі класамі неадзінкавых аб'ектаў, накішталт, *Усім X класа X заўсёды ўласцівы ўсе Y класа Y*, або *Усе X класа X заўсёды робяць усе дзеянні Y класа Y*, або *Усе X класа X заўсёды маюць сувязь Y класа Y з усімі Z класа Z* і да т. п.). У залежнасці ад розных характарыстык універсальных заканамернасцей вылучаюцца асобныя групы афарызмаў, у якіх адлюстраваны заканамернасці пэўных разнавіднасцей і якія на гэтай падставе ўтвараюць семантычныя тыпы афарыстычных адзінак. Семантычныя тыпы афарызмаў проціпастаўлены адзін аднаму і з'яўляюцца адным з найбольш яркавых праяўленняў парадыгматычных адносін паміж афарыстычнымі адзінкамі. Афарызмы, якія належаць да розных семантычных тыпаў, адрозніваюцца паводле сферы ўжывання і прыналежнасці да пэўных агульных класаў афарыстычных адзінак [3; 4; 5; 16; 17; 18; 20; 24; 26; 30; 33; 36; 44; 53; 59; 86; 97].

Афарыстычныя адзінкі маюць граматычную форму сказа са спецыфічнай сінтаксічнай семантыкай. Сказы, якія выкарыстоўваюцца ў афарызмах, не маюць актуалізаванай суаднесенасці з рэчаіснасцю, таму не лакалізуюць паведамленне ў часавым, прасторавым і персанальным планах. Афарыстычныя адзінкі складаюць асобнае мноства і дыферэнцуюцца на тыя, што ствараюцца (як маўленчыя ўтварэнні – афарыстычныя выказванні), і тыя, што паўтараюцца або рэгулярна ўзнаўляюцца (як маўленчыя або як моўныя клішэ – устойлівыя афарыстычныя фразы). Узнаўляльныя афарызмы маюць (накішталт моўных адзінак) дзве формы сваёй рэалізацыі ў маўленча-мысленчай дзейнасці – абстрактную (мысленчы ін-



варыянт, што стала захоўваецца ў сьвядомасці носьбітаў мовы) і канкрэтную (варыянты, што ўжываюцца ў маўленні). Абстрактныя формы кадыфікуюцца як рээстравыя адзінкі ў слоўніках: *Воран ворану (Груган гругану, Крумкач крумкачу) вачэй / вока не выдзеўбе (не выключе, не дзяўбе, не клюе); Калі гавораць (гручочуць, грымяць, страляюць) гарматы, муза маўчыць / музы маўчаць*. Афарыстычныя адзінкі, калі спалучаюцца ў маўленні, утвараюць спецыфічную разнавіднасць тэкстаў – “афарыстычныя тэксты”. Спалучэнні афарызмаў з іншымі адзінкамі сінтаксічнага ўзроўню ўтвараюць стылістычна адметныя “афарызаваныя тэксты”, ступень афарызаванасці якіх дэтэрмінавана колькасцю выкарыстаных у іх афарызмаў. У пэўных выпадках узнаўляльныя афарыстычныя адзінкі здольны ўступаць з адзінкамі лексічна-фразеалагічнага ўзроўню ў адносіны міжузроўневай аманіміі (г.зн. такой асіметрыі паміж экспанентам моўнага знака і яго планам зместу, калі адна і тая ж адзінка паводле свайго плана выяўлення адначасова належыць да некалькіх узроўняў моўнай сістэмы). Міжузроўневая аманімія ўзнікае ў выніку афарызацыі фразеалагізмаў, фразеалагізацыі афарызмаў, лексікалізацыі пераноснага агульнага значэння ўзнаўляльных афарыстычных адзінак [3; 5; 23; 45; 59; 83; 99].

Афарызмы, якія ствараюцца і ўжываюцца як асобныя тэксты, з’яўляюцца разнавіднасцю малых тэкстаў і проціпастаўлены іншым (неафарыстычным) фразавым тэкстам. Мноства фразавых тэкстаў утварае асобную разнавіднасць малых тэкстаў. Да фразавых (аднафразавых) тэкстаў мэтазгодна адносіць адзінкі са структурай сказа (простага ці складанага), сінтаксічны аб’ём (колькасць сінтаксічных сувязяў) якіх не перавышае памераў кароткатэрміновай памяці чалавека ( $7 \pm 2$  адзінкі) і якіх не змяшчаюць у сабе іншых фразавых тэкстаў. Ад аднафразавых тэкстаў трэба адрозніваць такія малыя тэкставыя формы, у якіх змяшчаецца два ці больш сказы (фразавыя тэксты) і якія можна кваліфікаваць як мініфразавыя тэксты (звышфразавыя ўтварэнні з мінімальнай колькасцю фразавых кампанентаў). Мініфразавымі тэкстамі з’яўляюцца такія малыя жанравыя формы, як *анафегма, хрыя, байка, анекдот, велярызм*, шмат якіх мастацкія творы-мініяцюры і г. д. (у якіх афарызмы ўжываюцца ў якасці фразавых кампанентаў) [5; 11; 59; 64; 102].

**6.** Структура ўзнаўляльных афарыстычных адзінак пры ўжыванні ў маўленні залежыць ад характару іх сувязі з кантэкстам. Структура афарызма не змяняецца, калі яго пазіцыя ў маўленні кантэкстава незалежная (найперш, сінтаксічна). Кантэкстава залежная пазіцыя афарызма прадугледжвае яго або перафразаванне (разавае змяненне), або ўжыванне ў парадыгматычнай форме (рэгулярнае змяненне). Парадыгматычныя формы – гэта варыянтныя формы ўзнаўляльнага афарызма ў маўленні, якія ў сукупнасці маніфестуюць афарызм як цэласную адзінку аналагічна парадыгме форм слова ці фразеалагізма. Аднак парадыгматычныя змяненні формы афарызма значна больш складаныя,

закранаюць граматычную структуру (сінтаксічная парадыгма сказа), лексічную арганізацыю фразы (субстытуцыя, элімінацыя, інверсія, граматычныя змяненні лексічных кампанентаў і інш.), здольны рэалізоўвацца па-за межамі фразы (парцэляцыя, далучэнне фразавых кампанентаў), спалучаюцца з мадальнымі змяненнямі (канкрэтызацыя, аўтарызацыя) і інш. [3; 5; 22; 29; 34; 43; 59; 72; 87].

Аказіянальныя афарызмы з'яўляюцца аналагічнымі па структуры і спосабах функцыянавання ўзуальным, ужываюцца ў маўленні не толькі ў фармальна і сэнсава незалежнай пазіцыі, але і ў розных сінтагматычных сувязях з іншымі адзінкамі (у кантэкстава залежнай пазіцыі), таксама як і ўзуальныя афарызмы могуць трансфармавацца ў маўленні з мэтай захавання яго сэнсавай і структурнай непарыўнасці. Для афарыстычных адзінак-наватвораў пэўная мадыфікацыя можа быць адзінай існуючай формай іх існавання (рэалізацыі) у маўленні [3; 5; 22; 29; 31; 34; 43; 59; 68; 106].

Новыя афарызмы з'яўляюцца ў выніку або іх утварэння (афарыстычнай дэрывацыі), або трансляцыі з іншых моў (і тыя, і другія паслядоўна праходзяць этапы інавацыі, неалагізацыі і ўзуалізацыі). Афарызмаўтварэнне размяжоўваецца на невытворнае і вытворнае. Афарызмы невытворнага тыпу ствараюцца па мадэлі сказа з семантыкай пазачасавасці ці ўсеагульнасці шляхам свабоднага спалучэння лексічных (і фразеалагічных) адзінак і іх значэнняў. Афарызмы вытворнага тыпу маюць два спосабы ўтварэння – разавую трансфармацыю (перафразаванне) зыходных адзінак або іх афарызацыю. Афарызацыя (у афарызмаўтваральным сэнсе) – гэта пераўтварэнне пэўнай зыходнай адзінкі (фразеалагізма, устойлівай або свабоднай фразы з рэфэрэнтнай семантыкай) у афарыстычную адзінку без яе перафразавання (без відазмянення формы) – шляхам узнікнення новага зместу і адпаведнага змянення яе парадыгматычных і сінтагматычных сувязяў [3; 5; 8; 19; 37; 40; 46; 49; 50; 59; 60; 63; 70; 77; 78; 108; 110; 111].

Узнаўляльныя афарыстычныя адзінкі выконваюць усе базавыя функцыі мовы (акрамя намінатыўнай) і ўсе вытворныя ад іх (прыватныя функцыі). У адносінах да афарызмаў функцыі мовы рэалізуюцца як аблігаторныя (камунікатыўная, кагнітыўная, кумулятыўная) і факультатыўныя (астатнія). Прыватныя функцыі мовы могуць набываць спецыфікацыю пры ўжыванні афарыстычных адзінак (канатыўная рэалізуецца як аргументацыйная і г. д.). Спецыфічныя функцыі афарызма размяжоўваюцца на агульныя з блізкімі яму адзінкамі (уласцівыя як афарызмам, так і іншым свабодным і ўстойлівым фразам, аднафразавым тэкстам) і ўнікальныя (уласцівыя толькі афарыстычным адзінкам). Унікальныя функцыі афарызма – універсалізуючая і стылевызначальная. Ужыванне ўзуальных і аказіянальных афарызмаў у тэксце можа ўтвараць яго стылістычную адметнасць – афарыстычны стыль (у мастацкіх тэкстах – ідыястыль) [3; 5; 22; 29; 31; 34; 54; 59; 67; 85; 98].

### **Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў дысертацыі**

Прапанаваная ў дысертацыі лінгвістычная тэорыя афарызма можа быць выкарыстана для рознааспектнага вывучэння беларускіх фальклорных і літаратурных афарызмаў у сінхранічным і дыяхранічным аспектах, а таксама ў супастаўленні з іншымі мовамі. Вынікі дысертацыі могуць быць выкарыстаны пры вывучэнні афарыстычных адзінак у межах асобных раздзелаў беларускага мовазнаўства (семантыкі, стылістыкі і інш.).

Канцэпцыя афарызма як спецыфічнай адзінкі маўлення і ўстойлівай фразы можа быць выкарыстана ў галіне лексікаграфіі пры ўкладанні нарматыўных, гістарычных, перакладных слоўнікаў фальклорных і літаратурных афарызмаў, а таксама ў сферы вучэбнай лексікаграфіі пры ўкладанні парэміялагічных і эпітанімічных слоўнікаў беларускай мовы. Вынікі дысертацыі могуць спрыяць вылучэнню тэорыі і практыкі слоўнікавага апісання афарыстычных адзінак у асобны раздзел лексікаграфіі – афарызмаграфію (або афараграфію).

Вынікі і матэрыялы дысертацыі ўжо выкарыстоўваюцца ў тлумачальных, перакладных і вучэбных слоўніках устойлівых адзінак беларускай мовы [112; 113; 114; 115; 116; 117; 118; 119; 120; 121; 122].

Асноўныя палажэнні і вынікі дысертацыі могуць быць выкарыстаны ў сферы адукацыі ў вучэбным працэсе ў вышэйшай школе пры выкладанні беларускай мовы, агульналінгвістычных дысцыплін (уводзінаў у мовазнаўства, агульнага мовазнаўства і інш.), агульных філалагічных дысцыплін (лінгвістыкі тэксту, стылістыкі, рыторыкі і інш.), спецыяльных вучэбных дысцыплін (лінгвістыкі афарызма, парэміялогіі і інш.), пры напісанні курсавых і дыпломных работ, магістарскіх дысертацый, пры падрыхтоўцы кваліфікацыйных навуковых работ. Фактычны матэрыял дысертацыі (моўны мінімум і асноўны фонд фальклорных афарызмаў) можа выкарыстоўвацца як дыдактычны матэрыял пры навучанні беларускай мове як замежнай або як няроднай (у межах лінгвакраіназнаўства, міжкультурнай камунікацыі і інш.), а таксама як роднай для павышэння ўзроўню ведання і правільнага выкарыстання ў маўленні яе афарыстычных сродкаў.

Матэрыялы дысертацыі ўжо выкарыстоўваюцца ў вучэбных і вучэбна-метадычных дапаможніках, рэкамендаваных Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь, ВМА па гуманітарнай адукацыі ВНУ Рэспублікі Беларусь [103; 104; 105; 106; 107; 108; 109; 110; 111].

## СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ САІСКАЛЬНІКА ВУЧОНАЙ СТУПЕНІ

### Манаграфіі

1. Иванов, Е. Е. Изучение языковой природы афоризма в русистике 1960–80 гг. (проблемы формирования лингвистической теории афоризма) : [монография] / Е. Е. Иванов. – Минск : Веды, 1999. – 52 с. – (IX Конгресс МАПРЯЛ)
2. Ivanov, E. Paremiological Minimum and Basic Paremiological Stock (Belarusian and Russian) : [Monograph] / E. Ivanov. – Prague : RSS, 2002. – 136 p.
3. Іваноў, Я. Я. Праблемы лінгвістычнага вывучэння афарызма : манаграфія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2003. – 194 с.
4. Іваноў, Я. Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма : манаграфія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : Брама, 2004. – 160 с.
5. Іваноў, Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове : манаграфія / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. – 208 с.
6. Иванов, Е. Е. Паремнология без границ : монография / Е. Е. Иванов [и др.] ; под ред. М. А. Бредиса, О. В. Ломакиной. – М. : РУДН, 2020. – 244 с.

### Раздзелы ў калектыўных манаграфіях

7. Іваноў, Я. Я. Нацыянальна-культурная семантыка беларускай мовы і праблема яе лінгвакраіназнаўчай рэпрэзентацыі (на матэрыяле моўнай афарыстыкі) / Я. Я. Іваноў // Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) : [калектыўная манаграфія] / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, Н. Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – С. 33–62.
8. Іваноў, Я. Я. Фразеалагічныя неалагізмы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове / Я. Я. Іваноў // Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich : [monografia zbiorowa] : t. 1–3. – Opole : Wyd-wo UO, 2008. – Т. 3 : Frazeologia / red. nauk. W. Mokijenko, H. Walter. – S. 45–53.
9. Иванов, Е. Е. Паремнологический минимум и основной паремнологический фонд / Е. Е. Иванов // Паремнология в дискурсе : колл. монография / В. М. Мокиенко, Т. Г. Бочина, Е. Е. Иванов [и др.] ; под ред. О. В. Ломакиной. – М. : URSS : Ленанд, 2015. – С. 48–66.
10. Іваноў, Я. Я. Да праблемы тыпалогіі афарыстычных фразавых тэкстаў з кампаратыўнай структурай / Я. Я. Іваноў // Устойчивые сравнения в системе фразеологии : колл. монография / отв. ред. В. М. Мокиенко. – СПб. : СПбГУ : ЛЕМА ; Greifswald : E. M. A.-Universität, 2016. – С. 253–257.
11. Иванов, Е. Е. Народно-поэтическое (фольклорное) понимание афоризмов как один из аспектов их эмпирической квалификации / Е. Е. Иванов // Phraseologie und Folklore: Ihre linguokulturelle und linguistische Beschreibung = Фольклорная фразеология: проблемы лингвокультурологического и лексико-

графического описания : [koll. Monographie] / Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. – Greifswald : E. M. A.-Universität, 2018. – S. 185–189.

12. Иванов, Е. Е. Национально-культурная маркированность библейских выражений и афоризмов русского языка (лингвострановедческая зона русско-белорусского словаря библеизмов с соответствиями в немецком языке) / Х. Вальтер, Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко // Но мы сохраним тебя, русский язык! : колл. монография, посвящ. 90-летию акад. В. Г. Костомарова. – М. : Флинта, 2020. – С. 134–160.

### **Артыкулы ў рэцэнзаваных навуковых выданнях**

13. Іваноў, Я. Я. Афарызм як прадмет філалогіі і аб’ект лінгвістыкі / Я. Я. Іваноў // Веснік Беларускага дзярж. ун-та. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія. – 1994. – № 3. – С. 61–65.

14. Іваноў, Я. Я. Семантыка беларускіх афарызмаў / Я. Я. Іваноў // Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. – 2000. – № 2(25). – С. 94–99.

15. Іваноў, Я. Я. Польшка-беларускія парэміялагічныя паралелі / Я. Я. Іваноў // Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich. – [Białystok], 2000. – Т. III. – S. 33–54.

16. Іваноў, Я. Я. Аб адной семантычнай разнавіднасці афарызмаў (афарыстычныя выказванні-законы) ва ўсходнеславянскіх мовах / Я. Я. Іваноў // Białostocki przegląd kresowy. – 2000. – Т. VIII. – S. 37–49.

17. Іваноў, Я. Я. Семантычная структура афарыстычных выказванняў-трызмаў / Я. Я. Іваноў // Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich. – [Białystok], 2000. – Т. V. – S. 104–115.

18. Іваноў, Я. Я. “Парадоксы” і “кааны” як семантычныя тыпы афарыстычных выказванняў / Я. Я. Іваноў // Весці Беларускага дзярж. пед. ун-та імя Максіма Танка. – 2002. – № 2(32). – С. 82–88.

19. Іваноў, Я. Я. Рускамоўныя запазычанні крылатых слоў у сучаснай беларускай мове / С. В. Венідзіктаў, Я. Я. Іваноў // Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich. – [Białystok], 2002. – Т. VIII. – S. 210–217.

20. Іваноў, Я. Я. “Сентэнцыя” і “максіма” як семантычныя разнавіднасці афарызма паводле яго адносін да рэчаіснасці (на матэрыяле славянскіх і германскіх моў) / Я. Я. Іваноў // Studia wschodniosłowiańskie. – [Białystok], 2002. – Т. 2. – S. 179–195.

21. Иванов, Е. Е. О “паремиологическом минимуме” и “основном паремиологическом фонде” русского языка / Е. Е. Иванов // Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich. – [Białystok], 2002. – Т. VIII. – S. 87–93.

22. Иванов, Е. Е. Афористика поэмы Н. А. Некрасова “Кому на Руси жить хорошо” / Е. Е. Иванов // Русский язык и литература. – 2003. – № 10(49). – С. 82–98.

23. Іваноў, Я. Я. “Фразеалагізацыя” моўных афарызмаў і феномен міжузроўневай аманіміі / Я. Я. Іваноў // *Studia Russica*. – [Budapest], 2003. – Т. XX. – S. 143–153.

24. Іваноў, Я. Я. Семантычная тыпалогія афарызма ў славянскіх і германскіх мовах / Я. Я. Іваноў // *Frazeologické štúdie*. – [Bratislava], 2003. – Т. III. – S. 43–60.

25. Іваноў, Я. Я. Прынцыпы супастаўляльнага апісання афарыстычнай парэміялогіі беларускай і рускай моў / Я. Я. Іваноў // *Studia sławistyczne*. – [Białystok], 2003. – Т. 4. – S. 49–55.

26. Іваноў, Я. Я. Семантыка афарыстычных выказванняў (на матэрыяле славянскіх і германскіх моў) / Я. Я. Іваноў // *Веснік Беларускага дзярж. ун-та. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*. – 2004. – № 1. – С. 63–68.

27. Іваноў, Я. Я. Фразеалогія vs. Афарыстыка (да праблемы катэгорыяльнага размежавання фразеалагічных і афарыстычных адзінак мовы) / Я. Я. Іваноў // *Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины*. – 2004. – № 1(22). – С. 29–32.

28. Іваноў, Я. Я. Да антагенезу афарызма як адзінкі мовы vs. маўлення (сацыялінгвістычны і сацыякультурны аспекты) / Я. Я. Іваноў // *Studia wschodniosłowiańskie*. – [Białystok], 2004. – Т. 4. – S. 181–199.

29. Іваноў, Я. Я. Да праблемы ўкладання слоўніка афарызмаў мовы твораў Якуба Коласа / Я. Я. Іваноў // *Веснік Мазырскага дзярж. пед. ун-та*. – 2006. – № 1(14). – С. 83–88.

30. Иванов, Е. Е. Универсальное высказывание и афоризм / Е. Е. Иванов // *Веснік Віцебскага дзярж. ун-та*. – 2006. – № 2(40). – С. 88–93.

31. Иванов, Е. Е. О понятиях “афористический текст”, “афористичность (афоризация) речи” и “афористический стиль” / Е. Е. Иванов // *Весці Беларускага дзярж. пед. ун-та імя Максіма Танка. Серыя 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія*. – 2006. – № 3(49). – С. 76–79.

32. Іваноў, Я. Я. Да праблемы вызначэння асноўнага парэміялагічнага фонду беларускай мовы / Я. Я. Іваноў // *Веснік Беларускага дзярж. ун-та. Серыя 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*. – 2006. – № 3. – С. 103–109.

33. Іваноў, Я. Я. Грэгерыя як семантычны тып афарыстычнага выказвання / Я. Я. Іваноў // *Веснік Брэсцкага дзярж. ун-та. Серыя філал. навук*. – 2007. – № 1(7). – С. 103–107.

34. Іваноў, Я. Я. Афарызмы ў мове твораў Максіма Гарэцкага / Я. Я. Іваноў // *Беларуская мова і літаратура*. – 2008. – № 8(82). – С. 62–64.

35. Иванов, Е. Е. О понятиях “речевой” и “языковой” афоризм / Е. Е. Иванов // *Вестник Брестского государственного университета. Серия филологических наук.* – 2008. – № 2(10). – С. 125–130.

36. Иваноў, Я. Я. Катэгарыяльныя разнавіднасці і сферы ўжывання афарызмаў розных семантычных тыпаў / Я. Я. Иваноў // *Вучоныя запіскі Брэсцкага дзярж. ун-та імя А. С. Пушкіна.* – 2008. – Т. 4. – Ч. 1. – С. 36–44.

37. Иванов, Е. Е. Типы русских антипословиц / И. И. Боровая, Е. Е. Иванов // *Varietäten im Slavischen = Субстандартные варианты славянских языков.* – Frankfurt am Main, 2009. – S. 111–122. – (Heidelberger Publikationen zur Slavistik. A. Linguistische Reihe. Bd. 17)

38. Иванов, Е. Е. Об основных типах афористических высказываний / Е. Е. Иванов // *Вестник Магілёўскага дзярж. ун-та імя А. А. Куляшова.* – 2009. – № 1(32). – С. 126–132.

39. Иванов, Е. Е. Критерии систематизации афористического материала как объекта лексикографического описания / Е. Е. Иванов // *Проблемы истории, филологии, культуры = Journal of Historical, Philological and Cultural Studies.* – 2009. – № 2(24). – С. 88–91.

40. Иваноў, Я. Я. Антыпрыказкі і праблема іх вывучэння ў сучасным беларускім мовазнаўстве / Я. Я. Иваноў, І. С. Канавалава // *Вестник Беларускага дзярж. ун-та. Серия 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка.* – 2010. – № 3. – С. 11–15.

41. Иваноў, Я. Я. Праблема ўласна лінгвістычнага вызначэння паняцця “афарызм” / Я. Я. Иваноў // *Вестник Гродзенскага дзярж. ун-та імя Я. Купалы. Серия 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія.* – 2011. – № 1(108). – С. 95–102.

42. Иваноў, Я. Я. Парэміялагічныя сістэмы беларускай і рускай моў : падабенствы і разыходжанні / Я. Я. Иваноў // *Філолагічныя студыі : навукавіск Крыворызькага держ. пед. ун-ту.* – 2011. – Вып. 6. – Ч. 2. – С. 53–63.

43. Иванов, Е. Е. Автономность афоризма в тексте (на материале произведений У. Шекспира) / Е. Е. Иванов, Е. Г. Тесленко // *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия А, Гуманитарные науки.* – 2013. – № 10. – С. 86–90.

44. Иванов, Е. Е. Парадоксальные пословицы в русском и белорусском языках / Е. Е. Иванов // *Вестник Новгородского государственного университета им. Ярослава Мудрого. Серия «Филологические науки».* – 2014. – № 77. – С. 21–24.

45. Иваноў Я. Я. Міжузроўневая аманімія парэміялагічных, фразеалагічных і лексічных адзінак мовы / Я. Я. Иваноў // *Філолагічны часопіс.* – 2015. – № 1(6). – С. 42–45.

46. Ivanov, E. E. Etymology of English Proverbs / E. E. Ivanov, Ju. A. Petrushevskaja // *Journal of Siberian Federal University. Humanities & Social Sciences.* – 2015. – Vol. 8, No 5. – Pp. 864–872.

47. Иваноў Я. Я. Афарыстычнае выказванне як моўная мадэль крылатых слоў / Я. Я. Иваноў // *Філолагічныя студыі : навукавіск Крыворызькага держ. пед. ун-ту.* – 2017. – Вып. 16. – С. 114–121.

48. Іваноў, Я. Я. Лінгвістычныя прыметы афарыстычных адзінак / Я. Я. Іваноў // Учёные записки УО “ВГУ им. П. М. Машерова”. – 2018. – Т. 27. – С. 78–84.
49. Іваноў, Я. Я. Да складання слоўніка “Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з біблейскіх крыніц” (лексікаграфічныя матэрыялы) / Я. Я. Іваноў // Філолагічны часопіс. – 2018. – Вип. 2(11). – С. 16–33.
50. Іваноў, Я. Я. Крылатыя выразы з Бібліі ў беларускай мове (лексікаграфічны аспект) / Я. Я. Іваноў // Філолагічны студыі : навука. вісник Крыворызькага дзярж. пед. ун-ту. – 2018. – Вип. 18. – С. 35–47.
51. Іваноў, Я. Я. Узнаўляльнасць і ўстойлівасць як катэгарыяльныя прыметы афарыстычных адзінак / Я. Я. Іваноў // Веснік Мазырскага дзярж. пед. ун-та імя І. П. Шамякіна. – 2019. – Т. 1(53). – С. 119–125.
52. Іваноў, Я. Я. Ідыяматычнасць як лінгвістычная прымета афарыстычных адзінак / Я. Я. Іваноў // Весці Беларускага дзярж. пед. ун-та імя Максіма Танка. Серыя 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2019. – № 2(100). – С. 100–105.
53. Іваноў, Я. Я. Абагульненасць зместу як лінгвістычная прымета афарыстычных адзінак / Я. Я. Іваноў // Вестник Минского гос. лингв. ун-та. Серия 1, Филология. – 2019. – № 3 (100). – С. 48–56.
54. Іваноў, Я. Я. Афоризмы в религиозном дискурсе / Я. Я. Іваноў // Учёные записки УО “ВГУ им. П. М. Машерова”. – 2019. – Т. 29. – С. 142–147.
55. Іваноў, Я. Я. Аднафразавасць як лінгвістычная прымета афарыстычных адзінак / Я. Я. Іваноў // Веснік Магілёўскага дзярж. ун-та імя А. А. Куляшова. Серыя А, Гуманітар. навука (гісторыя, філасофія, філалогія). – 2019. – № 2(54). – С. 98–103.
56. Іваноў, Я. Я. Тэкставасць як лінгвістычная прымета афарыстычных адзінак / Я. Я. Іваноў // Известия Гомельского гос. ун-та им. Ф. Скорины. Серия «Гуманитарные науки: История. Филология. Философия». – 2019. – № 4(115). – С. 66–72.
57. Іваноў, Я. Я. Дыскурсіўная самастойнасць як лінгвістычная прымета афарыстычных адзінак / Я. Я. Іваноў // Вестник Полоцкого гос. ун-та. Серия А, Гуманитар. науки. – 2019. – № 10. – С. 100–103.
58. Іваноў, Я. Я. Намінатыўнасць як лінгвістычная прымета афарыстычных адзінак / Я. Я. Іваноў // Веснік Гродзенскага дзярж. ун-та імя Я. Купалы. Серыя 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2019. – Т. 9. – № 3. – С. 76–83.
59. Іваноў, Я. Я. Асноўныя палажэнні лінгвістычнай тэорыі афарызма / Я. Я. Іваноў // Філолагічны часопіс. – 2019. – Вип. 1(13). – С. 32–41.
60. Иванов, Е. Е. О лексикографическом описании крылатых афоризмов из библейских источников в современном белорусском языке (с эквивалентами библейских афоризмов в русском языке) / Е. Е. Иванов, Д. С. Кравцова // Вестник ЧГПУ им. И. Я. Яковлева. – 2019. – № 3(103). – С. 54–63.



61. Іваноў Я. Я. Састаў і структура руска-беларускага слоўніка крылатых біблейскіх выказаў і афарызмаў / Я. Я. Іваноў, В. М. Макіенка // Труды БГТУ. Серія 4, Прынт- і медіатэхналогіі. – 2019. – № 2(225). – С. 108–117.

62. Іванов, Е. Е. О рекуррентности афористических единиц в современном русском языке / Е. Е. Иванов // Русистика. – 2019. – Т. 17, № 2. – С. 157–170.

63. Іванов, Е. Е. О словаре крылатых библейских выражений современного белорусского литературного языка (с историко-этимологическими комментариями и соответствиями в современном русском языке) / Е. Е. Иванов // Славянская историческая лексикология и лексикография. – 2019. – Вып. 2. – С. 185–199.

64. Іванов, Е. Е. Аспекты эмпірычнага разумення афарызма / Е. Е. Иванов // Вестник Российского ун-та дружбы народов. Серія “Теория языка. Семиотика. Семантика”. – 2019. – Т. 10, № 2. – С. 381–401.

65. Іванов, Е. Е. Афарызм як аб’ект лінгвістыкі: асновы прызнакі / Е. Е. Иванов // Вестник Российского ун-та дружбы народов. Серія “Теория языка. Семиотика. Семантика”. – 2020. – Т. 11, № 4. – С. 659–706.

#### **Артыкулы ў энцыклапедычных выданнях**

66. Іваноў, Я. Я. Крылатыя словы / Я. Я. Іваноў // Беларускі фальклор : энцыкл. : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2005. – Т. 1. – С. 729–730.

67. Іваноў, Я. Я. Лаканізм / Я. Я. Іваноў // Беларускі фальклор : энцыкл. : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2006. – Т. 2. – С. 7–9.

#### **Артыкулы ў зборніках навуковых прац**

68. Іваноў, Я. Я. Афарызмы Максіма Багдановіча / Я. Я. Іваноў // Праблемы беларускага літаратуразнаўства : [зб. навук. арт.] / рэдкал.: Я. І. Клімуць (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : МНТ, 2000. – С. 123–131.

69. Іваноў, Я. Я. Сацыялінгвістычныя параметры беларускіх прыказак (да праблемы вызначэння парэміялагічнага мінімуму і асноўнага парэміялагічнага фонду сучаснай беларускай літаратурнай мовы) / Я. Я. Іваноў // Мова і соцыум : зб. навук. прац / пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : Брама, 2004. – С. 201–224.

70. Іваноў, Я. Я. Аб другасным спосабе дэрывацыі непрэцэдэнтных афарызмаў / Я. Я. Іваноў // Грани слова : сб. науч. ст. к 65-летию проф. В. М. Мокиенко / редкол.: М. Алексеенко (отв. ред.), Х. Вальтер (отв. ред.) [и др.]. – М. : Изд-во ЭЛПИС, 2005. – С. 463–468.

71. Іваноў, Я. Я. Асноўны парэміялагічны фонд беларускай мовы і “Proverbiorum polonicorum” (1618) С. Рысіньскага / Я. Я. Іваноў // Паланістыка – Полоністыка – Polonistyka 2006 : [зб. навук. прац] / рэд. А. Кіклевіч, С. Важнік. – Мінск : Права і эканоміка, 2006. – С. 79–94.

72. Іваноў, Я. Я. Прынцыпы ўкладання польска-беларускага парэміялагічнага слоўніка / Я. Я. Іваноў // *Acta Albaruthenica, Rossica, Polonica VII* : зб. навук. арт. / пад рэд. Г. М. Мезенка. – Віцебск : Выд-ва ВДУ імя П. М. Машэрава, 2006. – С. 135–138.

73. Иванов, Е. Е. “Основной паремиологический фонд” русского языка и его соотношение с “паремиологическим минимумом” / Е. Е. Иванов // *Eigenes und Fremdes in der Slavia : Festschrift für Ewa Komorowska zum 50. Geburtstag* / Hrsg. v. U. Kantorczyk und H. Walter. – Greifswald : E. M. A.-Universität, 2007. – S. 115–118.

74. Іваноў, Я. Я. Параўнальнае мовазнаўства і нацыянальна-культурная семантыка мовы (на матэрыяле парэміялагічных адзінак) / Я. Я. Іваноў // *Нацыянальная мова і нацыянальная культура : аспекты ўзаемадзеяння* : зб. навук. арт. / рэдкал.: Д. В. Дзятко (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДПУ, 2009. – С. 54–57.

75. Іваноў, Я. Я. Праблемы ўласна лінгвістычнага вызначэння паняцця “афарызм” / Я. Я. Іваноў // *Славянская фразеология и паремиология в XXI веке* : сб. науч. ст. / под ред. Е. Е. Иванова, В. М. Мокиенко. – Минск : Зм. Колас, 2010. – С. 237–247.

76. Иванов, Е. Е. Разновидности афоризма как речевого жанра (на материале английского, польского, русского языков) / Е. Е. Иванов // *Язык и культура* : [сб. науч. ст.] к юбилею проф. Э. Ф. Володарской / редкол.: Ю. Л. Воротников (гл. ред.) [и др.]. – М. : Изд-во Ин-та иностр. языков, 2010. – С. 312–315.

77. Иванов, Е. Е. Способы и средства деривации белорусских антиполюсцев / Е. Е. Иванов // *Фразеология и языковая динамика* : сб. науч. тр., посвящ. 55-летию проф. Х. Вальтера / науч. ред. В. М. Мокиенко, А. В. Савченко. – Greifswald : E. M. A.-Universität ; СПб. : СПбГУ, 2011. – С. 281–282.

78. Іваноў, Я. Я. Прыказкі і антыпрыказкі ў беларускай і іншых славянскіх і неславянскіх мовах / Я. Я. Іваноў // *Славянские народы и их культуры : традиция и современность* : сб. науч. ст. / редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель : ГГУ, 2013. – С. 137–139.

79. Иванов, Е. Е. Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // *Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии* / Hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. – Greifswald : E. M. A.-Universität, 2013. – S. 111–116.

80. Іваноў, Я. Я. Універсальнае і нацыянальнае ў фразеалагічнай і парэміялагічнай падсістэмах беларускай мовы ў еўрапейскім моўным кантэксце (актуальнасць, метадалогія, перспектывы даследавання) / Я. Я. Іваноў // *Славянская фразеология в синхронии и диахронии* : сб. науч. ст. / редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель : ГГУ, 2016. – Вып. 3. – С. 46–49.

81. Иванов, Е. Е. Основной паремиологический фонд английского языка / Е. Е. Иванов, А. А. Новикова // Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – 2015 : сб. науч. ст. / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2016. – С. 314–317.

82. Иваноў, Я. Я. Англійскія эквіваленты беларускіх прыказак (лексікаграфічны аспект) / Я. Я. Иваноў, В. А. Максімава // Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – 2015 : сб. науч. ст. / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2016. – С. 191–196.

83. Иванов, Е. Е. Проблема объёма и дифференциации класса высших (афористических) единиц языка (на материале русского и белорусского языков) / Е. Е. Иванов // Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – V : сб. науч. ст. / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2018. – С. 28–32.

84. Иваноў, Я. Я. Суадносіны афарыстычных адзінак і малых тэкставых форм (на матэрыяле беларускай, рускай, польскай, англійскай моў) / Я. Я. Иваноў // Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – V : сб. науч. ст. / под ред. Е. Е. Иванова. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2018. – С. 120–123.

#### **Матэрыялы навуковых канферэнцый і тэзісы дакладаў**

85. Иваноў, Я. Я. Максім Гарэцкі як пісьменнік-афарыст (матэрыялы да ўкладання зборніка “Афарызмы і думкі М. Гарэцкага”) / Я. Я. Иваноў // Гарэцкія чытанні : матэрыялы I Міжнар. чытанняў, Мінск, 23–24 красавіка 1996 г. / Ін-т літ. імя Я. Купалы АН Беларусі [і інш.] ; рэдкал.: У. М. Ліўшыц (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1997. – С. 180–185.

86. Иваноў, Я. Я. Да вызначэння паняцця “грэгерыя” / Я. Я. Иваноў // Славянскія літаратуры ў сусветным кантэксце : матэрыялы III Міжнар. навук. канф., Мінск, 18–20 лістапада 1997 г. : у 2 ч. / Беларускі дзярж. ун-т. – Мінск, 1999. – Ч. 2 : Беларуская літаратура, міфалогія і фальклор. Пытанні тэорыі літаратуры / пад рэд. В. П. Рагойшы. – С. 62–65.

87. Иванов, Е. Е. Парцелляция афоризма / Е. Е. Иванов // Материалы Республ. науч. конф. “Пушкин и национальные литературы (к 200-летию со дня рождения)”, Могилёв, 5–6 мая 1999 г. / Могилёв. гос. ун-т им. А. А. Кулешова [и др.] ; редкол.: В. В. Люкевич (отв. ред.) [и др.]. – Могилёв, 1999. – С. 79–84.

88. Иванов, Е. Е. Изучение языковой природы афоризма в русистике 1960–80 гг. (проблемы формирования лингвистической теории афоризма) / Е. Е. Иванов // Русский язык, литература и культура на рубеже веков : IX Междунар. конгресс МАПРЯЛ, [Братислава, Словакия, 16–21 августа 1999 г.] : тезисы = Ruský jazyk, literatura a kultúra na prelome storočí :

9. Medzinárodný kongres rusistov : tézy : [v 2 zv.] / red. rada: O. Kovačičová (zodp. red.) [etc.]. – Bratislava : Un-t Komenského, 1999. – Zv. 1. – С. 77–78.

89. Иванов, Е. Е. Принципы сопоставительного описания афористической паремиологии белорусского и русского языков / Е. Е. Иванов // *Užsienio kalbos mokymo / mokymosi paradigmoje = Teaching / Learning Paradigm of Foreign Languages : tarptautinės konferencijos medžiaga, Šiaulių, 2002 m. lapkričio 15 d. / Šiaulių un-tas ; red. J. Korsakas. – Šiaulių : VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2002. – Pp. 155–160.*

90. Иванов, Е. Е. Афоризм как единица языка vs. речи и как объект лингвострановедения / Е. Е. Иванов // *Русское слово в мировой культуре : материалы X Конгресса МАПРЯЛ, Санкт-Петербург, 30 июня – 5 июля 2003 г. : Русский текст и русский дискурс сегодня / Санкт-Петербургский гос. ун-т [и др.] ; под ред. В. П. Казакова, Н. О. Рогожиной, Е. Е. Юркова. – СПб. : Политехника, 2003. – С. 536–545.*

91. Иванов, Е. Е. О содержании спецкурса “Лингвистика афоризма” / Е. Е. Иванов // *Многоуровневая система подготовки филологов: организация содержания и новые технологии обучения : материалы Междунар. науч. конф., Минск, 16–17 октября 2003 г. / Белорусский гос. ун-т ; редкол.: Л. А. Мурина (отв. ред.) [и др.]. – Минск : Изд. центр БГУ, 2004. – С. 60–63.*

92. Иванов, Е. Е. Принципы сопоставительного описания пословиц в русско-белорусском словаре / Е. Е. Иванов // *Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах : материалы IV Междунар. науч. конф., Гомель, 5–6 октября 2005 г. / Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины [и др.] ; редкол.: В. И. Коваль (отв. ред.) [и др.]. – Гомель, 2005. – С. 23–27.*

93. Иванов, Е. Е. “Основной паремиологический фонд” русского языка и его соотношение с “паремиологическим минимумом” / Е. Е. Иванов // *Мир русского слова и русское слово в мире : материалы XI Конгресса МАПРЯЛ, Варна, Болгария, 17–23 сентября 2007 г. : в 7 т. – София : Heron Press, 2007. – Т. 2 : Проблемы фразеологии. Русская лексикография: тенденции развития / под ред. Ст. Георгиевой, А. Липовской. – С. 152–156.*

94. Иванов, Е. Е. Предмет, задачи и актуальные проблемы лингвистической афористики / Е. Е. Иванов // *Язык, культура, общество : VI Междунар. науч. конф., Москва, 22–25 сентября 2011 г. : тезисы докладов : [в 2 т.] = Language, Culture and Society : The Sixth International Scientific Conference, Moscow, 22–25 September, 2011 : Proceedings : [Vol. 1–2] / Ин-т языкознания РАН, Московский ин-т иностр. языков [и др.] ; науч. ред. Э. Ф. Володарская. – М. : МИИЯ, 2011. – Т. 1. – С. 78–79. – (Вопросы филологии. 2011. Спецвыпуск).*

95. Иванов, Е. Е. Афористика во времени и пространстве (жанровые границы афоризма и основные аспекты его изучения) / Е. Е. Иванов // *Die Phraseologie in Raum und Zeit = Фразеология во времени и пространстве : [сб. ма-*

териалов XL Междунар. филол. конф., Санкт-Петербург, 14–19 марта 2011 г.] / Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Санкт-Петербургский гос. ун-т ; науч. ред. Х. Вальтер, В. М. Мокиенко, А. В. Савченко. – Greifswald : E. M. A.-Universität ; СПб. : СПбГУ, 2012. – С. 142.

96. Иванов, Е. Е. Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) / Е. Е. Иванов // XV Міжнародны з'езд славістаў = XV Международный съезд славистов = XV International Congress of Slavists, Мінск, 20–27 жніўня 2013 г. : тэзісы дакладаў : у 2 т. – Т. 1 : Мовазнаўства / рэдкал.: А. А. Лукашанец (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Беларуская навука, 2013. – С. 322–323.

97. Иванов, Е. Е. О соотношении прямого и образного обобщения действительности в пословицах и афоризмах / Е. Е. Иванов // Wort – Text – Zeit XII. Die Phraseologie im Idiolekt und im System der slawischen Sprachen. Zum 200. Geburtstag von Taras Grigor'evič Ševčenko. Szczecin – Greifswald, 14.–17.11.2013. / Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, Institut für Slawistik ; Hrsg. v. H. Walter und M. Hordy. – Greifswald : E. M. A.-Universität, 2013. – S. 49–51.

98. Иванов, Е. Е. Афористические единицы в публицистическом и информационном стилях литературного языка / Е. Е. Иванов // XLV Международная филологическая научная конференция, Санкт-Петербург, 14–21 марта 2016 г. : тезисы докладов. – СПб. : Филол. фак. СПбГУ, 2016. – С. 473.

99. Ivanov, E. Aphorism as a Unit of Language and Speech / Eugene Ivanov // EUROPHRAS 2016 : Word Combinations in the Linguistic System and Language Use : Theoretical, Methodological and Integrated Approaches, Trier, Germany, August 1–3, 2016 : Abstracts / University of Trier. – Trier, 2016. – S. 42.

100. Иванов, Е. Е. Критерии систематизации устойчивых выражений-библейзмов в современном белорусском литературном языке / Е. Е. Иванов // Итоги научных исследований учёных МГУ имени А. А. Кулешова 2018 г. : материалы науч.-метод. конф., 25 января – 7 февраля 2019 г. / под ред. Е. К. Сычовой. – Могилёв, 2019. – С. 58–59.

101. Іваноў, Я. Я. Тыпы афарыстычных адзінак у розных мовах / Я. Я. Іваноў // Теоретические и практические предпосылки подготовки полилингвальных специалистов в УВО : материалы VI Междунар. науч.-практ. онлайн-семинара (вебинара), 3 апреля 2020 г. / Могилёв. гос. ун-т им. А. А. Кулешова. – Могилёв, 2020. – С. 133–139.

102. Іваноў, Я. Я. Эмпірычныя разуменні афарызма як падстава для яго навуковага вывучэння / Я. Я. Іваноў // Восточнославянские языки и литературы в европейском контексте – VI : материалы Междунар. науч. конф., 25 октября 2019 г. / Могилёв. гос. ун-т им. А. А. Кулешова ; под ред. Е. Е. Иванова. – Могилёв, 2020. – С. 17–21.

### **Вучэбныя дапаможнікі, рэкамендаваныя Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь**

103. Іваноў, Я. Слоўнік беларускіх прыказак, прымавак і крылатых выразаў : лінгвакраіназнаўчы дапаможнік / С. Іванова, Я. Іваноў. – Мінск : БФС, 1997. – 262 с.

104. Иванов, Е. Е. Языковая природа афоризма : очерки и извлечения : пособие [для филол. фак-тов ун-тов] / сост., общ. ред., предисл. и вступ. ст. Е. Е. Иванова. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2001. – 440 с.

105. Иванов, Е. Е. Лингвистика афоризма. Хрестоматия : учеб. пособие [для филол. спец. ун-тов] / сост. Е. Е. Иванов. – Минск : Вышэйшая школа, 2018. – 304 с.

### **Вучэбна-метадычныя дапаможнікі, рэкамендаваныя ВМА па гуманітарнай адукацыі ВНУ Рэспублікі Беларусь**

106. Иванов, Е. Е. Лингвистика афоризма : учеб.-метод. пособие / Е. Е. Иванов. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2016. – 156 с.

107. Иванов, Е. Е. Курсовые работы по языкознанию (фразеология, паремиология, афористика английского языка) : учеб.-метод. пособие / Е. Е. Иванов, Ю. А. Петрушевская. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2017. – 204 с.

108. Иванов, Е. Е. Происхождение и история английских пословиц = The Etymology and History of English Proverbs : учеб.-метод. пособие / Е. Е. Иванов, Ю. А. Петрушевская. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2019. – 80 с.

### **Вучэбна-метадычныя матэрыялы**

109. Іваноў, Я. Я. Афарыстыка мовы мастацкага твора (паэма Якуба Коласа “Новая зямля”): лексікаграфічны аспект : дапаможнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – 84 с.

110. Иванов, Е. Е. Антипословицы Рунета : типология и словарь / Е. Е. Иванов. – Минск : Право и экономика, 2009. – 72 с. – (Лекции по Интернет-лингвистике. Вып. 3)

111. Иванов, Е. Е. Английские пословицы: из литературы и в литературе: этимология, функционирование, варианты = English Proverbs: from Literary Texts, in Literary Texts: Etymology, Usage, Variability : учеб.-метод. материалы / Е. Е. Иванов, Ю. А. Петрушевская. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2016. – 76 с.

### **Даведачныя выданні (лінгвістычныя слоўнікі)**

112. Иванов, Е. Е. Русско-белорусский словарь пословиц = Руска-беларускі слоўнік прыказак: 777 пословиц русского языка, свыше 5000 белорусских паремиологических эквивалентов и соответствий : в 2 ч. / Е. Е. Иванов. – Могилёв : Брама, 2001. – Ч. 1 : А–М. – 144 с. ; Ч. 2 : Н–Я. – 164 с.

113. Іваноў, Я. Я. Крылатыя выразы ў беларускай мове : тлумачальны слоўнік : [у 5 ч.] / С. В. Венідзіктаў, І. Л. Даніленка, С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2004. – Ч. 1 : 3 іншамоўных (еўрапейскіх і амерыканскіх) крыніц XII–XX стст. / пад рэд. Я. Я. Іванова. – 136 с.

114. Іванов, Е. Е. Словарь афоризмов и цитат из польской литературы XVI–XX веков = Słownik aforyzmów a cytatów z literatury polskiej od XVI do XX wieku / Е. Е. Иванов, С. Ф. Иванова ; под ред. Е. Е. Иванова. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2005. – 104 с.

115. Іваноў, Я. Я. Беларуска-нямецкі парэміялагічны слоўнік = Belarussisches-Deutsch paremiologisches Wörterbuch / Я. Я. Іваноў, Н. К. Раманава. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – 108 с.

116. Іваноў, Я. Я. Крылатыя выразы ў беларускай мове : тлумачальны слоўнік : [у 5 ч.] / С. В. Венідзіктаў, І. Л. Даніленка, С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, В. В. Чэх. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2006. – Ч. 2 : 3 рускамоўных літаратурных і фальклорных крыніц XII–XX стст. – 208 с.

117. Іванов, Е. Е. Русско-белорусский паремиологический словарь / Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2007. – 242 с.

118. Іваноў, Я. Я. Польшка-беларускі парэміялагічны слоўнік = Polsko-białoruski słownik paremiologiczny / С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў ; прад. і ўступ. арт. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2007. – 192 с.

119. Іваноў, Я. Я. Англа-беларускі парэміялагічны слоўнік = English-Belarusian Paremiological Dictionary / І. С. Дубасава, С. Ф. Иванова, Я. Я. Іваноў, Н. П. Пятрова, С. А. Пушкарлова ; пад рэд. Я. Я. Іванова. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2009. – 240 с.

120. Іваноў, Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове : з іншамоўных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст. : тлумачальны слоўнік / Я. Я. Іваноў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. – 164 с.

121. Іванов, Е. Е. Лепта библейской мудрости : библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках / авт.-сост.: Д. Балакова, Х. Вальтер, Н. Ф. Венжинович, М. С. Гутовская, Е. Е. Иванов, В. М. Мокиенко. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2014. – 208 с.

122. Іванов, Е. Е. Лепта библейской мудрости: русско-славянский словарь библейских выражений и афоризмов с соответствиями в германских, романских, армянском и грузинском языках : в 2 т. / авт.-сост.: З. К. Адамия [и др.] ; под ред. Е. Е. Иванова [и др.]. – Могилёв : МГУ им. А. А. Кулешова, 2019. – Т. 1. – 334 с. ; Т. 2. – 308 с.

**РЭЗІЮМЭ**

Іваноў Яўген Яўгенавіч

**Беларускі фальклорны і літаратурны афарызм  
як лінгвістычны феномен: семантыка, структура, функцыянаванне**

**Ключавыя словы:** беларуская мова, фальклорны афарызм, літаратурны афарызм, семантыка, структура, функцыянаванне, моўны афарызм, афарыстычны фонд мовы, моўны мінімум, асноўны моўны фонд фальклорных афарызмаў.

**Мэта даследавання:** устанавіць семантычныя, структурныя, функцыянальныя ўласцівасці фальклорнага і літаратурнага афарызма як фразавай адзінкі спецыфічнага тыпу (афарыстычнай) у беларускай мове.

**Метады даследавання:** лінгвістычнае назіранне, эмпірычнае апісанне, дэдукцыя і індукцыя, сінтэз і аналіз, абстрагаванне і абагульненне, аналогія і мадэляванне, сістэматызацыя і класіфікацыя моўных уласцівасцей афарыстычных адзінак, метады парэміялагічнага эксперыменту, метадыка выяўлення асноўнага моўнага фонду фальклорных афарызмаў.

**Атрыманыя вынікі і іх навізна.** Вызначаны ўласна моўныя прыметы і лінгвістычнае паняцце афарызма як спецыфічнай фразавай адзінкі, устаноўлены агульнасць і адрозненні фальклорнага і літаратурнага афарызма; акрэслены ўзаемаадносіны афарызма з звышслоўнымі маўленчымі і моўнымі адзінкамі, вызначаны разнавіднасці (класы і тыпы) афарыстычных адзінак; дыферэнцаваны склад рэгулярна ўзнаўляльных (моўных) афарызмаў, вызначана структура афарыстычнага фонду беларускай мовы; устаноўлены мінімальны аб'ём фальклорных афарызмаў (у сінхраніі і дыяхраніі); вызначаны семантычныя ўласцівасці, асаблівасці граматычнай формы і спалучальнасці, структурныя ўласцівасці ў маўленні, асаблівасці ўтварэння і функцыі афарыстычных адзінак.

**Практычная значнасць даследавання і галіна выкарыстання.** Вынікі і матэрыялы выкананага даследавання могуць быць выкарыстаны ў далейшым вывучэнні афарыстычных адзінак у межах асобных раздзелаў беларускага і агульнага мовазнаўства (фразеалогіі, парэміялогіі, семантыкі, лінгвістыкі тэксту, стылістыкі і інш.), філалагічных дысцыплін (тэорыі тэксту, рыторыкі, тэорыі і гісторыі літаратуры), а таксама пры выкладанні ва ўстановах вышэйшай адукацыі сучаснай беларускай мовы, спецыяльных вучэбных дысцыплін. Вынікі даследавання могуць знайсці прымяненне ў навуковай рабоце ў сферы вышэйшай і паслядыпломнай адукацыі, пры выкананні кваліфікацыйных работ. Матэрыялы дысертацыі могуць быць выкарыстаны ў лексікаграфіі і ў сферы лінгвадыдактыкі пры навучанні беларускай мове як роднай і як замежнай.



**РЕЗЮМЕ**

Иванов Евгений Евгеньевич

**Белорусский фольклорный и литературный афоризм  
как лингвистический феномен: семантика, структура, функционирование**

**Ключевые слова:** белорусский язык, фольклорный афоризм, литературный афоризм, семантика, структура, функционирование, языковой афоризм, афористический фонд языка, языковой минимум, основной языковой фонд фольклорных афоризмов.

**Цель исследования:** установить семантические, структурные, функциональные свойства фольклорного и литературного афоризма как фразовой единицы специфического типа (афористической) в белорусском языке.

**Методы исследования:** лингвистическое наблюдение, эмпирическое описание, дедукция и индукция, синтез и анализ, абстрагирование и обобщение, аналогия и моделирование, систематизация и классификация языковых свойств афористических единиц, метод паремиологического эксперимента, методика определения основного языкового фонда фольклорных афоризмов.

**Полученные итоги и их новизна.** Определены языковые признаки и лингвистическое понятие афоризма как специфической фразовой единицы, установлены общность и различия фольклорных и литературных афоризмов; определены взаимоотношения афоризма с другими сверхсловными единицами, установлены основные разновидности (классы и типы) афористических единиц; дифференцирован состав регулярно воспроизводимых (языковых) афоризмов, определена структура афористического фонда белорусского языка; установлен минимальный объём фольклорных афоризмов (в синхронии и диахронии); выявлены семантические свойства, особенности грамматической формы и сочетаемости, структурные свойства в речи, особенности порождения и функции афористических единиц.

**Практическая значительность исследования и сфера использования.** Результаты и материалы выполненного исследования могут быть использованы в дальнейшем изучении афористических единиц в рамках отдельных разделов белорусского и общего языкознания (фразеологии, паремиологии, семантики, лингвистики текста, стилистики и др.), филологических дисциплин (теории текста, риторики, теории и истории литературы), а также при преподавании в учреждениях высшего образования современного белорусского языка, специальных дисциплин. Результаты исследования могут найти применение в научной работе в сфере высшего и последиplomного образования, при выполнении квалификационных научных работ. Материалы диссертации могут быть использованы в лексикографии и в сфере лингводидактики при обучении белорусскому языку как родному и как иностранному.

**SUMMARY**

Eugene E. Ivanov

**Belarusian folklore and literary aphorism  
as a linguistic phenomenon: semantics, structure, functions**

**Keywords:** the Belarusian language, folklore aphorism, literary aphorism, semantics, structure, functions, linguistic aphorism, aphoristic stock of the language, language minimum, basic language stock of the folklore aphorisms.

**The aim of the research:** to establish the semantic, structural, functional properties of folklore and literary aphorism as a specific type of phrasal unit (aphoristic unit) in the Belarusian language.

**Research methods:** linguistic observation, empirical description, deduction and induction, synthesis and analysis, abstraction and generalization, analogy and modeling, systematization and classification of linguistic properties of aphoristic units, the method of paremiological experiment, the methodology of determining the basic language stock of the folklore aphorisms.

**The findings and their novelty.** The language features and linguistic concept of aphorism as a specific type of phrasal unit were identified. The similarity and differences of folklore and literary aphorisms were specified; the relationship between an aphorism and other super-word units and the set of main types (forms and varieties) of aphoristic units were defined; the composition of set and regularly reproduced (linguistic) aphorisms was differentiated, the structure of the Belarusian aphoristic stock was defined; the minimal amount of folk aphorisms (in synchrony and diachrony) was determined; the semantic properties, the peculiarities of grammatical form and compatibility, the structural properties in speech, the peculiarities of production and functioning of aphoristic units are revealed.

**Practical significance of the research.** The results and materials of the research can be used in the further study of aphoristic units within the scope of separate sections of Belarusian and general linguistics (phraseology, paremiology, semantics, text linguistics, stylistics, etc.), philological disciplines (text theory, rhetoric, theory and history of literature), as well as in teaching the modern Belarusian language, special educational disciplines in higher education institutions. The research methodology approved in the dissertation can be used in the scientific work in the field of higher and postgraduate education, while doing qualification scientific researches of different levels. The material developed in the dissertation can be used in lexicography and linguodidactics while teaching the Belarusian language as a native and a foreign ones.



Навуковае выданне

**Іваноў Яўген Яўгенавіч**

**БЕЛАРУСКІ ФАЛЬКЛОРНЫ І ЛІТАРАТУРНЫ  
АФАРЫЗМ ЯК ЛІНГВІСТЫЧНЫ ФЕНОМЕН:  
СЕМАНТЫКА, СТРУКТУРА, ФУНКЦЫЯ НАВАННЕ**

Аўтарэферат

дысертацыі на атрыманне вучонай ступені  
доктара філалагічных навук

па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова

Подписано в печать 25.02.2021.

Формат 60x84/16. Гарнитура Times New Roman Сур.  
Усл.-печ. л. 3,25. Уч.-изд. л. 3,8. Тираж 60 экз. Заказ № 50.

Учреждение образования «Могилевский государственный университет  
имени А. А. Кулешова», 212022, Могилев, Космонавтов, 1  
Свидетельство ГРИИРПИ № 1/131 от 03.01.2014 г.

Отпечатано в отделе оперативной полиграфии  
МГУ имени А. А. Кулешова. 212022, Могилев, Космонавтов, 1